

מעורבותם של אחרוני הנגידיים במצרים בעניינה של הקהילה היהודית בארץ-ישראל

אברהם דוד

בספרו ישועות משיחו, כותב דון יצחק אברבנאל — מן הבולטים בחכמי ספרד בדור הגירוש, בזו הלשון:

ואמנם הנשיא שבארץ ישראל הלא הוא הנגיד שעוד היום עומד במצרים. כי להיות בית מקדש מלך הארץ ההיא במצרים נעתק הנשיא מירושלים לשבת שם קרוב למלכות, ופעמים רבות עולה לירושלים לשפוט.¹

הכותב, שהיה מלומד חשוב בדורו, סתם ולא פירש דבריו במשפטים קצרים אלו, אשר מעוררים לכאורה יותר משמץ של תמיהה. אולם עיון מעמיק בדבריו מעלה שהכותב שהצטיין ברוחב דעתו, והיה בעל מודעות היסטוריוגרפית עמוקה,² מבקש לרמוז לכמה גופי עניינים הקשורים לראשיתה של הנגידות במצרים, במחצית השנייה של המאה האחת-עשרה.

א. בראשית דבריו הוא מבקש להגדיר את מעמדו של 'הנשיא שבארץ ישראל'³

1 יצחק אברבנאל, ישועות משיחו, חלק ב, עיון ראשון, פרק חמישי, קעניגסברג תרכ"א, לד ע"א.

2 עניין זה עוד ראוי לעיון מקיף ומעמיק, המבוסס על כלל יצירתו של ר"י אברבנאל. ראה לפי שעה: י' בער, 'דון יצחק אברבנאל ויחסו אל בעיות ההיסטוריה והמדינה', תרביץ, ח (תרצ"ז), עמ' 241–259; B. Netanyahu, *Don Isaac Abravanel*, Philadelphia 1972, pp. 130–148; E. Lawee, 'On the Threshold of the Renaissance: New Methods and Sensibilities in the

3 *Biblical Commentaries of Isaac Abarbanel*, *Viator*, XXVI (1995), pp. 283–319 היינו: אחד מאותם בעלי שררה בארץ-ישראל המכונים 'נשיא', שהיו צאצאים של בית ראש הגולה, אשר בתוקף ייחוסם תבעו אחדים מהם לעצמם את משרת הגאונות בארץ-ישראל, ואף כוננו בתואר 'נשיא'. אודותם שרדו בגניזה ידיעות לא מועטות, ראה: ש"ד גויטיין, 'דניאל בן עזריה נשיא וגאון', שלם, ב (תשל"ו), עמ' 41–102. דיון מסכם מקוצר בעניינם, מובא אצל: מ' גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634–1099), א, תל-אביב תשמ"ג, עמ'

כמעמדו של 'הנגיד' — ראש העדה היהודית במצרים, הידוע גם בכינויו: 'ראיס אליהוד'⁴.

ב. בהמשך דבריו הוא תולה את ראשית הנגידות בעת ש'בית מקדש מלך הארץ ההיא במצרים', כלומר, בשעה שמרכו (בירת?) השלטון המוסלמי היה ב'מצרים', היינו: בתקופה הפאטמית (בשנים 969–1171), שאז ישב הח'ליפה בקאהיר.

ג. היה זה כאשר 'נעתק הנשיא מירושלים לשבת שם קרוב למלכות', בכך ביקש הכותב לרמוז ככל הנראה, לדמותו של הנשיא דוד בן דניאל צאצא למשפחת ראשי הגולה, שאביו — דניאל בן עזריה היה נשיא וגאון הישיבה הארץ-ישראלית בירושלים.⁵ הבן רצה להקים את ראשות הגולה במצרים במתכונת ראשות הגולה שבכבל, לשם כך, הדיח מכהונתם את הנגיד מבורך בן סעדיה וגאון הישיבה הארץ-ישראלית ר' אביתר בשנת 1082. ומאז שימש במשרת הנגידות, ולאחר זמן, בראשית שנות התשעים של המאה האחת-עשרה הוא הוכתר בתואר 'ראש הגולה' או 'ראש גלויות ישראל'.⁶ פרשת השתלטותו על ההנהגה היהודית במצרים מתוארת בהרחבה במגילת אביתר.⁷

ד. בסוף דבריו רומז ר"י אברבנאל למעורבותו של הנגיד בענייניה של הקהילה הירושלמית: 'ופעמים רבות עולה לירושלים לשפוט'. משפט זה, אינו חל בהכרח על ראשית הנגידות, והוא הציר המרכזי שעליו נסוב דיוננו במסגרת זו.

445–447; 583–598 [להלן: גיל, א"י], ועוד ראה: א' דוד, 'מקור חדש מן הגניזה על יהודים בעכו הצלבנית בשלהי המאה הי"ב ובראשית המאה הי"ג', בתוך: משאת משה — מחקרים בתרבות ישראל וערב מוגשים למשה גיל (ערכו: ע' פליישר, מ"ע פרידמן וי' קרמר), ירושלים תשנ"ח, עמ' 158–163.

4 למשרת הנגידות במצרים בראשיתה, משנות השישים של המאה האחת-עשרה, מוקדש מחקר המקיף של מ"ר כהן, ראה: M. R. Cohen, *Jewish Self-Government in Medieval Egypt*, Princeton 1980 [להלן: כהן, שלטון עצמי יהודי].

5 עליו ראה: גויטיין, לעיל, הערה 3; גיל, א"י, א, עמ' 583–598.

6 אודותיו ראה: כהן, שלטון עצמי יהודי, עמ' 178–212; הנ"ל, 'דוד בן דניאל בן עזריה במצרים: פירוש חדש, תעודה, א (תש"ם), עמ' 139–148; גיל, א"י, א, עמ' 606–626.

7 מגילה זו פורסמה לראשונה על-ידי: S. Schechter, *JQR*, XIV (1901–1902), pp. 456–474 (= *Saadyana*, Cambridge 1903, pp. 80–104). במאמרו: 'מגילת אביתר — מקור לתולדות מאבקה של ישיבת ירושלים במחצית השנייה של המאה הי"א', בתוך: פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים (ערכו: ב"ז קדר וצ' בוס), ירושלים תשל"ט, עמ' 39–106, וכן בספרו א"י, ג, עמ' 391–413. בדיקה מדוקדקת של כתב-היד של המגילה ששרד באוסף הגניזה של ספריית האוניברסיטה בקמברידג' (TS 10 K.7) איננה מותירה ספק שהוא הופק ונעתק בספרד במאה הארבע-עשרה. מסקנה זו אושרה חד-משמעית על-ידי פרופ' מלאכי בית-אריה וד"ר עדנה אנגל, שניהם ממפעל הפאליאוגרפיה העברית בירושלים, וכן על-ידי פרופ' ש"ק רייף מספריית האוניברסיטה בקמברידג', שבדק היטב את כתב-היד, ואף את סימן-המים הטבוע בו. על כן סביר להניח שטקסט זה היה מוכר בספרד, ואין זה מן הנמנע שאף ר' יצחק אברבנאל הכיר מקרוב מגילה חשובה זו.

הנגידים במצרים, שימשו בארץ זו למן שנות השישים של המאה האחת-עשרה, בהפסקות, עד לכיבוש העות'מאני בשנת 1517,⁸ ובתוקף מעמדם גם הייתה להם אחריות לנעשה בקהילות שבארץ-ישראל, שהרי ארץ-ישראל הייתה כפופה לשלטון המרכזי במצרים כפיפות מוחלטת כבר בתקופה הפאטמית.⁹ אולם הידיעות הקדומות המצביעות על כפיפותן של הקהילות הארץ-ישראליות לנגידות במצרים הן מן הרבע הראשון של המאה השלוש-עשרה, בזמן נגידותו של ר' אברהם בן הרמב"ם.¹⁰ ברם, עיקר פעילות הנגידים במישור זה ניכרת למן הרבע האחרון של המאה החמש-עשרה, כאשר בנגידות שימשו בזה אחר זה, שני הנגידים בני משפחת שולאל, בשנים 1484–1517.¹¹

נציג מיוחד מטעם הנגיד ישב בדרך קבע בירושלים. בשני מקורות מצינו את התואר 'נגיד בירושלים' נוגע לשני חכמי ירושלים: 'מהר"ר שבתי קאפשאל' ו'מרנא ורבנא משה [דילמדיגו]', שהיו מנהיגי הקהילה היהודית בירושלים במאות הארבע-עשרה והחמש-עשרה. הראשון חי ופעל בירושלים באמצע המאה הארבע-עשרה,¹² והאחר במחצית השנייה של המאה החמש-עשרה.¹³ ברבע האחרון של המאה החמש-עשרה, מנהיג הקהילה הירושלמית היה ר' יעקב בכ"מ משה, שכונה על-ידי הנוסע היהודי-איטלקי, ר' משולם מוולטירא, בשנת רמ"א (1481) בתואר 'וויצו נגיד',¹⁴ היינו, סגן הנגיד. יש להניח שמעמדו של ר' יעקב בירושלים היה כמעמדם של שני הקודמים.¹⁵

- 8 על ראשית הנגידות במצרים ראה: כהן, שלטון עצמי יהודי. על סיומה ראה: א' דוד, 'סיומה של הנגידות במצרים ולתולדותיו של אברהם די קאשטרו', תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 325–337.
- 9 ראה: גיל, א"י, א, עמ' 278–337.
- 10 ראה: א' ריינר, 'הנהגת הקהילה בירושלים בשלהי התקופה הממלוכית: תעודות וביוררים בשולי "פרשת הזקנים"', שלם, ו (תשנ"ב), עמ' 33 [להלן: ריינר, הנהגת הקהילה].
- 11 ראה: א' דוד, 'לתולדות בני משפחת שולאל במצרים וארץ-ישראל בסוף התקופה הממלוכית וראשית התקופה העות'מאנית, לאור מסמכים חדשים מן הגניזה', בתוך: גלות אחר גולה — מחקרים בתולדות עם ישראל מוגשים לפרופסור חיים ביינארט למלאות לו שבעים שנה (ערכו: א' מירסקי, א' גרוסמן ו'י קפלן), ירושלים תשמ"ח, עמ' 374 ואילך [להלן: דוד, משפחת שולאל]; ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 33–37; 70–75; 78–79.
- 12 ראה: י' הקר, 'הנגידות בצפון-אפריקה בסוף המאה החמש-עשרה', ציון, מה (תש"ם), עמ' 127–128; א' דוד, 'וויצו נגיד' בהנהגה היהודית בירושלים במאה הטי' ובראשית המאה הטי"ז, ציון, מה (תש"ם), עמ' 327–328 [להלן: דוד, וויצו נגיד], וריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 31–33.
- 13 ראה: הקר, שם, עמ' 128, וריינר, שם, עמ' 31–32.
- 14 מסע משולם מוולטרה, מהדורת א' יערי, ירושלים תש"ט, עמ' 58; 77.
- 15 על משמעות משרה זו, ראה: דוד, וויצו נגיד, עמ' 327–331; ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 33–30.

יש לשער, שפעולותיו הציבוריות של ר' עובדיה מברטנורא בקהילה הירושלמית, שבה התיישב בשנת רמ"ח (1488), נעשו בעצה אחת עם הנגיד היושב במצרים, נתן (יהונתן) שולאל, שאליו הוא נתוודע בהיותו במצרים קודם עלייתו לירושלים, ואף הופקד על ביתו בירושלים, כפי שהוא מספר באיגרתו השנייה משנת רמ"ט (1489): 'אני היום יושב בבית אדונינו הנגיד, כי הפקיד אותי על ביתו פה בירושלים',¹⁶ שסמוך היה לבית הכנסת.¹⁷ קרוב לוודאי שקשריו של ר' עובדיה עם הנגיד היושב במצרים משמעותם, שסמכויותיו לפעול בירושלים נאצלו לו מאותו נגיד, ואפשר על כן להניח, שמעמדו היה כמעמדם של אלו הנזכרים לעיל.¹⁸

נראה שתוארו הערבי של ראש הקהילה היהודית בירושלים בסוף המאה הארבע-עשרה — 'ראיס', אינו אלא במשמעותו של התואר 'נגיד' או 'ויצו נגיד' בעיר זו, כפי שראינו לעיל.¹⁹

ר' נתן (יהונתן) שולאל שנתמנה לנגידות בשנת רמ"ד (1484), והחזיק במשרה זו עד שנת רס"ב (1502), לא יכול היה להתערב לא בבחירת ההנהגה ואף לא בסדרי המנהל הקהילתי בירושלים, לפחות לא בשנים הראשונות לנגידותו, בשל העימות החרף שהיה לו עם ה'זקנים', אותם בעלי שררה בקהילה הירושלמית, שנהגו בכני קהילתם בעריצות יתרה.²⁰ עימות זה נסתיים, ככל הנראה, עם הגעת ר' עובדיה מברטנורא לירושלים בשנת רמ"ח (1488), שאז בשל עליית כוחו, גם חל שינוי לטובה בהתנהגות ה'זקנים'.²¹ יש בידנו ידיעות אחדות המצביעות על התערבותו של הנגיד ר' נתן בענייני הקהילה היהודית בירושלים ואף שרדו ידיעות המצביעות על

16 ראה: מ"ע הרטום וא' דוד, 'ר' עובדיה ירא מברטנורא ואיגרותיו מארץ-ישראל', בתוך: יהודים באיטליה — מחקרים יוצאים לאור במלאת מאה שנה להולדתו של מ"ד קאסוטו (ערך: ח' ביינארט), ירושלים תשמ"ח, איגרת ב, עמ' 104, שורה 62 [להלן: הרטום-דוד].

17 שם, עמ' 99, שורה 707.

18 ראה: הרטום-דוד, עמ' 31, וכן, ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 32.

19 תעודה בעניין זה פורסמה על-ידי: D. P. Little, 'Haram Documents Related to the Jews of Late Fourteenth Century Jerusalem', *Journal of Semitic Studies*, XXX (1985), pp. 235-238; 234, וכן בתרגומו העברי: ד' ליטל, 'תעודות מתוך אוסף הרה"בית הנוגעות ליהודים בירושלים בשלהי המאה הי"ד', בתוך: ארץ-ישראל בתקופה הממלוכית (ערך: י' דרורי), ירושלים תשנ"ג, עמ' 196; 198-199. על כך ראה גם: ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 31.

20 פרשת ה'זקנים' נדונה זה לא מכבר באריכות, ראה: א' דוד, 'המשמעות ההיסטורית של ה"זקנים" בירושלים בדברי רבינו עובדיה מברטנורא', בתוך: פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים (לעיל, הערה 7), עמ' 221-243 [להלן: דוד, המשמעות ההיסטורית]; הנ"ל, 'מוסד ה"זקנים" בירושלים בשלהי ימי הביניים', ספר זכרון לישראל היילפרין (ערכו: א' גרוסמן ואחרים), ירושלים [בדפוס], וריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 23 ואילך. עוד ראה: א' דוד, 'קורות הקהילה היהודית בירושלים במאה הטי', לפי תעודה חדשה מן הגניזה', אריאל, 119-120 (תשנ"ז), עמ' 167-172.

21 ראה: דוד, המשמעות ההיסטורית, עמ' 234-235; הרטום-דוד, שם, עמ' 32.

התערבותו בעזה.²² שררתו של ר' נתן על קהילות בארץ-ישראל מוצאת את ביטויה המוחשי בדברי ר' אברהם בן אליעזר הלוי, מחכמי ירושלים ומקובליה הכולטים בעשורים השני והשלישי של המאה השש-עשרה, המציין באחד מחיבוריו על 'קצת גירושי ספרד', שאך משפטים אחדים הימנו שרדו:

ובימים ההם היה במצרים אחד מן החכמים נגיד ומצוה ושר ממונה מתחת יד המלך על כל היהודים הנדחים בארץ מצרים ובארץ הצבי, ובכל מלכות ארץ מצרים, והאיש הזה שמו ר' נתן הכהן שולל.²³

מרובות יותר הן הידיעות שבידינו על מעורבותו של ר' יצחק שולאל — בן אחיו וגיסו של ר' נתן, בענייניהן של קהילות ירושלים וצפת. מעורבות שמצאה את ביטויה במישורים שונים, כאשר מצד אחד, בולטת החסות שפרש הנגיד על הקהילות הארץ-ישראליות, והטלת מרותו עליהן מצד אחר.

ר' יצחק שולאל שנתמנה למשרת הנגידות עם פטירת ר' נתן שולאל בשנת רס"ב (1502), שימש פטרון הקהילה היהודית בירושלים. במשך תקופת נגידותו, ואף לאחר זמן בעת שבתו בירושלים, משנת רע"ז (1517) עד למותו בשנת רפ"ה (סוף 1524), עשה רבות לחיזוק חיי הרוח בארץ-ישראל, ובירושלים במיוחד,²⁴ כלשונו: 'להרבות ולהגדיל התורה בירושלם תו',²⁵ על-ידי עידוד בואם של תלמידי חכמים לירושלים, ועל-ידי תמיכה כספית גדולה ומתמדת בשתי ישיבות שהיו בעיר זו. האחת פתחה שעריה מחדש ביזמתו, לאחר שנסגרה בשל קשיים כלכליים חמורים כמה עשרות שנים קודם לכן,²⁶ והאחרת נוסדה על-ידו, ועל כך יודע לספר התוכן וההיסטוריון המפורסם מספרד, ר' אברהם זכות, שהתיישב בירושלים בשנת רע"ג (1513), ונמנה עם חובשי ספסלי הישיבה שנוסדה על-ידי הנגיד, כלשונו:

אמר אברהם בכה"ר שמואל זכות ז"ל... שזכיתי לישב בירושלים ע"ה תותב"ב בישיבת החכמים הממונים על ידי אדונינו הנגיד... הכהן החכם השלם כמה"ר יצחק שלאל יצ"ו.²⁷

22 ראה: דוד, משפחת שולאל, עמ' 376; 385–386; 388–389; 400–402; 406–407; ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 41, וכן להלן נספח א, עמ' 304, הערה 56.

23 דבריו צוטטו בספרו של ר' שמואל די אבילה, כתר תורה, אמשטרדם תפ"ה, הקדמה, וכן בכרם חמר לר' אברהם אנקאוה, ב, ליוורנו תרל"א, כג ע"ב.

24 ראה: דוד, משפחת שולאל, עמ' 378–381.

25 על כך מצהיר הוא מפורשות באיגרתו 'לחכמי הישיבה הקדושה שבירושלים', שפרסמתיקה, ראה מאמרי: 'תעודה חדשה לקורות הישיבה הירושלמית מראשית המאה הט"ז', קתדרה, 68 (תשנ"ג), עמ' 47 [להלן: דוד, הישיבה הירושלמית].

26 ראה: א' דוד, 'קווים לדמות הישיבות ובתי המדרש בירושלים במאות הט"ו והט"ז', עיונים בחינוך, 34 (תשמ"ב), עמ' 141–142 [להלן: דוד, דמות הישיבות].

27 ראה: ע' שוחט, ר' אברהם זכות בישיבת ר' יצחק שולאל בירושלים, ציון, יג–יד

עדות נוספת על כך, עולה מאיגרתם של בני הישיבות בירושלים שנשלחה לאיטליה בשנת רפ"א (1521):

כמהר"ר יצחק הכהן שלא אל... כאשר ישב על כסא נגידותו ועם המלך במלכותו דרש על לומדי התורה ועל החכמים אשר בזאת המלכות... ותקן ישיבות בירושלים ובגליל העליון ובמצרים... ומנה אותנו בין הבאים בחוקם ללמוד בשתי ישיבות בירושלם תוב"ב.²⁸

שני המקורות מצביעים על כך, שהנגיד הותיר בידי את הסמכות למנות את התלמידים, ובוודאי גם את מינוי ראשי הישיבות. על כך למדים אנו באופן הברור ביותר באיגרת ששיגר ר' יצחק שולאל 'לחכמי הישיבה הקדושה שבירושלים', בסוף העשור הראשון או ראשית העשור השני של המאה השש-עשרה, שפרסמתי זה לא מכבר.²⁹ מאותה איגרת, מתברר שהנגיד ניהל התכתבות ממושכת עם חכמי אותה ישיבה, והוא מתריס בה בחריפות לשון על המחלוקת שפרצה ביניהם, על דבר הנהגת הישיבה. מסתבר שהיה בירושלים יותר מאשר תובע אחד למשרת ראש הישיבה. אין הוא מאפשר להם להמשיך ב'קטטות והמריבות', ולא נותרה להם כל בררה, אלא לקבל את מרותו המוחלטת, וכך הוא קובע בנחרצות: 'וכיון שלא נזהרתם בדבר עצמכם, אנהיג מהיום ואילך כל אחד ואחד כפי הראוי לו'.³⁰ זה לא מכבר מצאתי איגרת מקוטעת ששיגרו אליו 'צעירי הצאן... [ישיבת ה]תורה הקדושה ובש' [ובשם] קהל הקדן[ש] ירושלם'.³¹ תוכנה של האיגרת לא ברור משום קטיעותה.

מקורות שונים מן הרבע הראשון של המאה השש-עשרה מצביעים על חלקו המרכזי של הנגיד בתמיכה הכספית שהושיט לחכמי הישיבות הירושלמיות, בעת ששימש בנגידות.³²

באיגרתו של ר' ישראל אשכנזי שנשלחה מירושלים בשנת רפ"ב (1522) מובאת ידיעה לאקונית על כך ש'כמהר"ר יצחק יצ"ו כהן צדק... ובהיותו במצרים חלק

(תש"ח-תש"ט), עמ' 43-46. על אותן שתי ישיבות, ראה: דוד, דמות הישיבות, עמ' 142-144; 148-149; הנ"ל, משפחת שולאל, עמ' 378. ח"ו דימיטרובסקי מרחיב דיון בענייניו, במאמרו, 'פרשה עלומה ביחסי הנגיד ר' יצחק שולאל ור' יעקב בירב ותולדות ישיבות ירושלים בראשית המאה הט"ו', שלם, ו (תשנ"ב), עמ' 106-114.

28 א' יערי, אגרות ארץ ישראל, רמת-גן 1971, עמ' 163. עוד ראה: דוד, דמות הישיבות, עמ' 143.

29 ראה: דוד, הישיבה הירושלמית, עמ' 43; 48.

30 שם, עמ' 44-47, שורה 12.

31 איגרת זו מצויה באוסף הגניזה בספריית האוניברסיטה בקמברידג' Or. 1080 J 216, והיא מתפרסמת להלן בנספח ב, עמ' 312-313.

32 רוכזו עלידי דוד, דמות הישיבות, עמ' 148-149. מקורות נוספים גיליתי בגניזה הקאהירית זה לא מכבר, ראה מאמרי: 'לתולדות חכמים בירושלים במאה השש-עשרה', שלם, ה (תשמ"ז), עמ' 233-236 [להלן: דוד, חכמים בירושלים]; הנ"ל, הישיבה הירושלמית, עמ' 47-48.

לחכמים] ! א"י למאות ולאלפים'.³³ בדבריו אלו מתכוון הכותב לרמוז לכך שמלבד בחכמי ירושלים, תמך הנגיד גם בחכמים אחרים בארץ-ישראל, ומסתבר שכוונתו לחכמי צפת. על כך למדים אנו מאיגרתם של חכמי ה'מוסתערבים' בצפת לנגיד ר"י שולאל, שנשלחה קרוב לוודאי בשנת ר"ע (1510),³⁴ הקובלים לפני הנגיד על כך שאין הוא תומך בהם כפי שהוא תומך ב'ספרדיים': 'כל מי שעוסק בתורה מסייעו אדונינו הנגיד ירום הודו והוגד לנו שעשה סייווע לספרדיים ולא עשה שום סייווע לעבדיך המסתערביים'.³⁵

הנגיד לא הסתפק במתת-יד חומרית. פעילותו התבטאה אף במישור הארגוני. מטרתו הייתה להקל את סבלם של יהודי ירושלים ולהנהיג סדרים חדשים בחייהם הציבוריים. באמצעות בית דינו הוא יזם שורה של תקנות להסדרת עניינים חברתיים בקהילה היהודית בירושלים. שתיים מהן נוגעות למעמדם של תלמידי חכמים, כפועל יוצא ממטרתו לעודד את עלייתם של תלמידי חכמים לירושלים. אותן תקנות שתוקנו במצרים אושרו על-ידי חכמי ירושלים שנוסחו הגיע אליהם 'בשנים ועשרים יום בחדש סיון שנת חמשת אלפים ומאתים וששים ותשע ליצירה' (1509).³⁶ האחת: על דבר פטור תלמידי חכמים ממסים. תכליתה של אותה תקנה להמריץ את התיישבותם של חכמים ותלמידיהם בירושלים, על-ידי מתן הקלות ממשיות בתחום הכספי:

מלך במשפט יעמיד ארץ וכו', יצחק שוליל שלום מאל תמים דעים. להיות שעד עתה היה בדעתינו לעשו' תקנו' וסייגים בענין הקהלות והנהגות החכמים שבירושלים תוב"ב. מפני שעד עתה לא יכולנו לעשות מה שעלה בדעתינו לעבודת ה', אך בענין החכמים שבירושלים תוב"ב הסכמנו עם הנגיד אדונינו ועם החכמים החתומים למטה, שמהיום והלאה לא יטילו שום הפסד או מסים או ארנוניות על הבעלי תורה העשירים שתורתם אומנותם חרץ מן הגיליאיא³⁷ אם לא יהיה מרצונם ומדעתם.

הפטור מתשלום המס, שבמרוצת השנים נעתק גם למקומות אחרים, עורר מעצם טבעו תסיסה חברתית לא מועטת, אף מחוץ לגבולותיה של ארץ-ישראל, בכך

33 א' דוד, 'איגרת ר' ישראל אשכנזי מירושלים לר' אברהם מפירושא', עלי ספר, טז (תש"ן), עמ' 114.

34 ראה להלן נספח ג, עמ' 313–324.

35 ראה שם, עמ' 320, שורה 112–114.

36 נראה שתקנות אלו יצאו מבית דינו של הנגיד במצרים כמה שבועות קודם לכן, ושתייהן פורסמו לראשונה בהקדמה לספר כתור תורה לר' שמואל די אבילה, אמשטרדם תפ"ה, ופעם נוספת בידי אברהם אנקאווה, כרם חמר, ב (לעיל, הערה 23), סימן קכח.

37 מס הגזיזה — מס חסות. אם אות הלמ"ד נכונה — ולא טעות במקום ז"ן — כמדומה שיש כאן צורה משובשת של ג'אליא, שהיא לשון אחרת לאותו מס.

שחלקם של תלמידי החכמים במסי הקהילה ייזקף לחובתם של בעלי הבתים. כדי ליתן לה תוקף מתמשך, חודשה תקנה זו במשך דורות אחדים בהסכמות חכמי ירושלים, צפת ומקומות אחרים.³⁸ מתיחות חברתית רבת-משמעות מצאה את ביטויה גם בצפת.³⁹

התקנה האחרת הצמודה לה, ששום 'בעל תורה' לא יהיה כפוף בדרך כלשהי לגורם סמכותי בקהילה הירושלמית, אלא יהיה כפוף ישירות לבית דינו של הנגיד במצרים:

ועוד הסכמנו עם בית דינינו האמת והצדק והחכמים ח"מ, ששום אדם שיהיה לו שררה על הצבור שיהיה בעל תורה או זולתו לא יהיה לו שררה ולא שום ממשלה ולא שום מינוי על שום בעל תורה שתורתו אומנותו אבל אם יהיה לשום מהם דין ודברים עם בעל תורה או עם דיין או עם איזה יהודי שיהיה בעולם בין עם יחיד בין עם רבים יצא הדבר לפני החכמים הרשומים וע"פ הרוב יפסקו הדין וכו'.⁴⁰

זכרה של תקנה זו בא באיגרתו של ר"י שולאל ל'חכמי הישיבה הקדושה שכירושלים', כלשונו: 'וגם הסרנו הממשלה משום חכם יחיד על שום חכם אחר ולא על בעל תורה'.⁴¹

תקנה אחרת שיצאה מבית דינו של הנגיד בשנת רע"ד (1514), עניינה: שוויון הבעלות על תשמישי הקדושה בבית הכנסת בירושלים. התקנה הזאת נשתמרה באחת מתשובותיו של ר' דוד אבן אבן זמרא (הרדב"ז), שהוא עצמו נמנה עם חברי בית הדין, וכך כותב הוא:

לפי שנמצאת הסכמה קדומה מזמן הנגיד כמה"ר יצחק שלאל נ"ע, וזה נוסחה: הסכמנו כדי לקדש שמו של הקב"ה ית' שמו ויתעלה זכרו לעד ולכבוד תורתו הקדושה, ולתפארת בית הקדש בית הכנסת שבעיר הקדושה

38 ההסכמות נכללו בהקדמה לספר כתר תורה לר"ש אבילה ובכרם חמר (לעיל, הערה 36). וכן בהערה הבאה.

39 בעניינה של תקנה זו והשלכותיה החברתיות, ראה: מ' בניהו, 'הסכמת צפת לפיטור תלמידי-חכמים ממיסים ונסינו של ר' יהודה אבירלין לבטלה', ספונות, ז (תשכ"ג), עמ' קג-קיו; י' תא-שמע, 'על פטור תלמידי-חכמים ממיסים בימי הביניים', בתוך: עיונים בספרות חז"ל, במקרא ובתולדות ישראל — מוקדש לפרופ' עזרא ציון מלמד (ערכו: י"ד גילת, ח"י לוינ' וצ"מ רבינוביץ), רמת-גן תשמ"ב, עמ' 312-322; י' הקר, 'אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ — תשלום מס הגזייה על-ידי חכמים בארץ-ישראל במאה השש-עשרה', שלם, ד (תשמ"ד), עמ' 63 ואילך.

40 הכוונה לחברי בית דינו של הנגיד במצרים החותמים על התקנות. על אותה תקנה חתמו שבעה חכמים.

41 ראה: דוד, הישיבה הירושלמית, עמ' 47, שורה 16-17.

הזאת, ולזכות כל ישראל הנפוצים בגולה הקרובים והרחוקים אשר יש להם חלק ונחלה בירושלים ת"ל ית', שמהיום הזה כ"ו לחדש אלול שנה הרע"ד ליצירה והלאה לא ישתמשו בכ"ה⁴² הנזכר בשום דבר של קדש הן ס"ת הן עטרות ורמונים ומפות ופרוכת ומנורות, הן כל שאר כלים שראוי להשתמש בהם בכ"ה הנז'. אם לא שיהיו הקדש גמור מקדש ומוחלט לרבים, שיד כל ישראל שוה בהם ולא יהיה לבעלים המקדישים הכלי ההוא שום אחיזה וחזקה בו יותר ממה שיהיה לכל אחד ואחד מבני ישראל, כי מאחר שהקב"ה רצה לזכות בו את כל ישראל שלא תהיה ירושלם נחלקת לשבטים, אלא יד כל ישראל שוין בה, וכן ברחמיו וחסדיו הגדולים לא עזבונו בגלותנו, וגדל ונשא כבוד הבית הזה ככל הצריך לו והותר מכלי בית ה' ית' ותפארת בית קדשו, ויד כל ישראל כלם בכל מקום שהם שוים בו, אין ראוי שישתמשו בשום כלי שלא יהיה הקדש החלטי כנז', והנה נוסף על שהקב"ה ית' ויתעלה מתגדל ומתקדש שמו בזה. הנה גם היחיד המקדיש את הכלי לבית השם יהיה לו זכות גדול להיותו זוכה ומזכה את הרבים, וזכות הרבים תלוי בו וכו', וחתימי עלה כל גדולי הקהל יצ"ו וגם חכמיה הנגיד ז"ל עם בית דינו של מצרים ... אני הייתי מבני ישיבתו של הנגיד ז"ל.⁴³

נראה שהתקנה נועדה למנוע הישנות המקרה של מכירה, או של העברת כלי קודש מבית הכנסת, פעולות שנעשו כידוע על-ידי ה'זקנים', שעניינם כבר נזכר לעיל, כלשונו של ר' עובדיה מברטנורא:

וגברה יד הזקנים הרשעים האלה, עד שמכרו כל הספרי תורה לערלים, למען יוליכו אותם אל גוי רחוק; והמעילים והפרוכת והרמונים של כסף וכלי הקדש, אשר היו בירושלם, הכל לקחו ומכרו כל הספרים אשר היו בהקדש הכנסת אשר בירושלם, כי לא היה מספר לספרים אשר הקדישו כל הבאים שם מן האשכנזים מספרי תלמוד ופוסקים, הכל מכרו הזקנים ההם, ולא נשאר מעיל ופרוכת וכלי כסף שלא הוציאו מן ההקדש, עד בלתי השאירו להם שריד.⁴⁴

על כן, הוחלט לאסור את השימוש בכל כלי שיובא לבית הכנסת, אלא אם כן יוקדש לבית הכנסת, ובכך לא תהא לשום אדם מישאל בעלות כלשהי על אותם כלים, כלשונו הרדב"ז (שם): 'שלא יהיה לבעלים המקדישים שום אחיזה וחזקה בו יותר ממה שיהיה לכל אחד ואחד מבני ישראל'.
תקנה זו נזכרת בין שאר תקנות שהיו כתובות על לוח בבית הכנסת בירושלים,

42 = בבית הכנסת.

43 שו"ת הרדב"ז, ווארשא תרמ"ב, סימן תרמד.

44 ראה: הרטום-דוד, עמ' 75-76, שורה 394-399.

וזכרן הובא בדברי ר' משה באסולה, בספר מסעותיו משנת רפ"ב (1522): 'שלא יקדיש אדם דבר שישתמש בו בבית הכנסת אם לא יחליטנו שלא יהיה יד בעליו בו, אלא כמו האחרים'.⁴⁵

כמדומה שמטרה חשובה נוספת הייתה ביסוד אותה תקנה. היה בה כדי לשנות שינוי יסודי מוסכמות מקובלות בחיים החברתיים בקהילה הירושלמית, וזאת כדי לעודד ולהמריץ התיישבות רבת-היקף של יהודים בירושלים. לשם כך היה צורך דחוף ליצור מצב של שוויון מוחלט, כאמצעי בדוק למניעת היווצרותם של מעמדות שונים בקהילה היהודית. כמדומה שהנמקה זו מפורשת היטב בנוסח התקנה: 'מאחר שהקב"ה רצה לזכות בו את כל ישראל שלא תהיה ירושלם נחלקת לשבטים, אלא יד כל ישראל שוין בה'. משום כך, נאסרה לא רק בעלות על חפצי קודש, אלא על כל דבר שיש בו משום קביעות בבית הכנסת. כך למדים אנו גם מאחד מפסקיו של הרדב"ז, בדבר חזקה של מקום מסוים בבית הכנסת בירושלים:

על המקומות של בית הכנסת בזקן שהיה יושב בראש או לפני ההיכל ומת, אם בנו יושב במקומו, אעפ"י שאינו ראוי, ונמצא יושב בין הזקנים או למעלה. תשובה [...] אבל דע שאין הדברים אמורים אלא בבתי כנסיות שיש להם מקומות קבועים קנויים במעות מן הצבור, אבל במקום שאין המקומות קנויים, כגון ירושלם, מושיבין זקן במקומו, והוא יושב במקום הראוי לו, אפילו החזיק אביו לישוב במקום ההוא שלש שנים אין זו חזקה, אפילו בא בטענה שהקהל מכרו זה המקום לאביו, אין זו חזקה, כיון שבית הכנסת הוא של רבים.⁴⁶

שמא, זהו גם הטעם מדוע לא הייתה משרת הדיינות בירושלים קבועה, שהרי הייתה עוברת מאיש לאיש מדי שנה, כלשון הרדב"ז: 'וחכמי ירושלים היו כאלו קבלום עליהם, שהרי כל אחד דן שנה אחת וחוזרים חלילה'.⁴⁷ מנהג ירושלמי זה נזכר גם אצל ר' משה באסולה: 'כל חכם דייין בירושלם שנה אחת'.⁴⁸ על דבר עקרון השיווניות מצביע גם ר' ישראל אשכנזי באיגרתו מירושלים: 'כי קריתי להם הרמב"ם [=משנה תורה] בבית כנסת חדש שלי, כי כל א' קורא חדש וחוזר חלילה'.⁴⁹

45 משה באסולה, מסעות ארץ ישראל, מהדורת י"ב-בן-צבי, ירושלים תרצ"ח, עמ' 83 [להלן: באסולה, מסעות ארץ ישראל].

46 שו"ת הרדב"ז, סימן תרכח.

47 שם, סימן אלף פה.

48 באסולה, מסעות ארץ ישראל, עמ' 63.

49 ראה איגרת ר' ישראל אשכנזי הנזכרת (לעיל, הערה 33), עמ' 100.

נספחים⁵⁰

א

איגרת צדקה ניס לנגיד נתן הכהן שולאל
(סוף המאה החמש-עשרה)

ר' צדקה ניס' שיגר איגרת ל'נגיד הנגידים... מה"ר נתן יצ"ו שולאל, שנחלקה לשניים.⁵¹ המהדיר שלא הכיר את חלקה התחתון של האיגרת לא יכול היה לעמוד על מלוא משמעותה. הכותב המופר לנו גם מתעודות גניזה אחרות⁵² ישב באלכסנדריה.⁵³ באיגרתו זו מגולל הכותב לפני הנמען פרשת סכסוך שפרץ בין האחים: 'מה"ר שמואל ואחיו כ"ר יצחק פר<נ>שי יצ"ו לבין 'בעל[ן] ריבם א' ⁵⁴ שבתאי וא' אלשיאתי⁵⁵ (שורה 6–8). אלו שני האחרונים הואשמו על-ידי שמואל ויצחק ב'גניבת ממון אחיהם כ"ר יעקב נ"ע' (שורה 8–9), שישב ב'ירושלים' (שורה 26). דבר הסכסוך הובא לפני 'שר העיר' (המושל המקומי), במקום בלתי ידוע. אותו 'שר העיר' דרש מן הנציים להתדיין בפניו (שורה 9–10). לפניו הובאו עדויות של ממש על

50 להלן יובא נוסח של ארבע איגרות ששרדו בגניזה. אני מבקש להודות לממונה על יחידת הגניזה בספריית האוניברסיטה בקמבריג', פרופ' ש"ק רייף, שהתיר לי לפרסם שלוש איגרות מן האוסף שהוא מופקד עליו. להלן יובא נוסח האיגרות ללא פיסוק. השלמת אותיות או מילים שאי-אפשר לפענחן, תצוין בסוגריים מרובעים — [...] ; אותיות או מילים הרשומות בין השיטין תצוינה בסוגריים מזוהים — <...>. אותיות או מילים שהועבר עליהן קולמוס על-ידי הכותב או המעתיק תצוינה בסוגריים מזוהים כפולים — <<...>>.

51 חלקה העליון מצוי בקמבריג' TS 10 J 24.3, פורסם על-ידי ש' אסף, 'לתולדות הנגידים האחרונים במצרים', ציון, ו (תש"א), עמ' 114–116 (= מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו, עמ' 191–194). חלקה התחתון, שלא ראה אור עד כה, מצוי אף הוא באוסף קמבריג' Or. 1080 J 174. מילים ואותיות אחדות טושטשו לבלי הכר.

52 נזכר בשמו המלא באיגרת בענייני מסחר שנשלחה ל'מו' אליה סעיד' בשנת רמ"ט (1489), באוסף בית-המדרש לרבנים באמריקה ENA 4101.6a. פורסמה על-ידי J. Mann, 'A Second Supplement to "The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs"', *HUCA*, III (1926), pp. 305–308. החמש-עשרה, שנשלחו לר' משה י"ל בהנכ"ר יודה', מנכבדי קהילת אלכסנדריה. הקובץ שרד באוסף הבודליאנה באוקספורד Ms. Heb. c.72. בצירוף כינוי משפחתו הוא נזכר שם, עמ' 38, ובשמו הפרטי בלבד, שם, עמ' 10, 14, 17.

53 כך עולה מפורשות בשתי איגרות שנשלחו לר' משה הנ"ל מאת 'אליא ב"ר אליקים מקנדיאה', שם, עמ' 10; 14. פורסמו על-ידי מ' בניהו, 'עסקי ספרים בין קנדיאה למצרים, שתי תעודות מן הגניזה', בתוך: ספר יד להימן — מחקרים בתרבות העברית לזכר א"מ הברמן (ערך: צ' מלאכי), לוד תשמ"ד, עמ' 255–265.

54 קיצור המילה אדון.
55 כפי הנראה להלן (שורה 11), שמו הפרטי: מוסי.

חלקם של שכתאי ואלשיאתי במעשה הגנבה (שורה 8–11), גם מפי 'עייאד' (שורה 8, 22), ישמעאלי ככל הנראה.
 הכותב יודע לספר עוד על 'מעוט חריצותו במצוות' וחוסר יושרו של 'א' שבתאי'.⁵⁶ שאף נענש על כך שנים קודם לכן על-ידי 'מה"ר יוסף הנגיד זצ"ל'.⁵⁷ (שורה 12–13). הכותב מודיע לנמען שעדויות נוספות על דבר עברו המפוקפק של זה, יוכל לשמוע מפי 'כ"ר משה א[בן] שערא יצ"ר' (שורה 13–14). הכותב מבקש מן הנמען, שכבר ידע את דבר הגנבה⁵⁸ שאם אלו הנאשמים בגנבה 'יבונאו לפני מע[ל]תך' 'לשבועתם ולתחנתם כי יחננו קולם אל תאמן' (שורה 14–16), והוא מייעץ לו: 'תדחם בגערה מלפניך ולא תתן ירך לעזור אליהם בצרתם' (שורה 19). בהמשך מעלה הכותב פרטים שונים, שלא כולם ברורים, מעניינו של מעשה הגנבה (שורה 22–30).

- 1 בש' רח' וחנ'⁵⁹
- 2 משתחוה אפים ארצה מול מעלת המעלה ראש הגולה בחיר עם סגולה נגיד הנגידים אדוננו כתר לראשנו אור עיננו מה"ר נתן יצ"ו
- 3 הצעיר בעבדיך צדקה ניס מודיע למעלת תורתך שנתעכבתי מפני קצת שמועות משבוש הדרכים הש' יש'⁶⁰ עכ"ז⁶¹ מזומן אני
- 4 לדרך אחר ארבעה או חמשה ימים בעז' הבו' ית'⁶² ומהרתי לכתוב למעלתך שורותים אלו להודיע למעלת כבוד תורתך
- 5 ענינים שונים משתנים בהשתנות דעת התחתונים לשנות הסדרים העליונים להוליד בישי'⁶³ נפשות בלתי טהורות בעלי

56 מסתבר מדברי הכותב, שהלה שהה תקופת-מה בעזה, שורה 26.
 57 אודותיו שרדו ידיעות כלשהן במקורות אחרים. בשנת רמ"א (1481) כותב הנוסע ר' משולם מולטירה, שביקר במצרים קודם הגעתו לירושלים: 'נגיד יהודי... שמו ר' שלמה ב"ר יוסף נ"ע... ואביו היה ג"כ נגיד, והיה רופא מהסולדאנו', מסע משולם מולטירה (לעיל, הערה 14). הלה שימש בנגידות כבר בשנת ר"ח (1458), ועל כך מצויה עדות בשטר מ'שנת א' תשסט לשטרות' (1458) ששרד בגניזה בקמבריג' TS 8.195: 'אדוננו נגידנו... יהוסף הנגיד הגדול'. מקור זה כבר נזכר על-ידי אסף (לעיל, הערה 51), עמ' 114 (=מקורות ומחקרים, עמ' 191), וכן אצל א' שטראוס, תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים, ב, ירושלים תשי"א, עמ' 87, המזהה אותו עם ר' יוסף בן כליפה.

58 בשורה 8, 20 רומז הכותב לכך, שכבר קודם לכן הוא הביא לידיעת הנמען את עניינה של פרשה זו.

59 = בשם רחום וחנון.

60 = השם ישתבח.

61 = על כל זה.

62 = בעזר הכורא יתברך.

63 = בישראל.

- 6 עברות מבטלי תורות עד ישקיף וירא הש' בעדה קדושה לשלח בקרבנו רוח
חדשה סבת כתבנו זה הוא שמה"ר שמואל ואחיו
- 7 כ"ר יצחק פר"נ <שי יצ"ו עניים מדוכים בדאגה ובשעמום צווני לכתוב למעלת
כבוד תורתך את כל הקורות אותם עם בעל[ן]
- 8 ריבם א' שבתאי וא' אלשיאתי וכבר כתבתי למעלת תורתך שעייאד היה
התחלה לגלות זה הדבר ר"ל⁶⁴ גניבת ממון אחיהם
- 9 כ"ר יעקב נ"ע לשר העיר וזה היה סבה שהשר כמעט מכריח לכ"ר שמואל
ולכ"ר יצחק לטעון לפניו על בעלי ריבם והם]
- 10 התריעו⁶⁵ הרבה בדבר עד שנתגלו סימנים רבים ואמתלאות גדולות בענין מצד
מה שהגיד עייאד [...]
- 11 מאלהם⁶⁶ מודיעים למעיין בהם שנראה בידם ממון אחר היותר חסרים מכל
גם למוסי ושבתאי קדם לו דבר
- 12 רבים מודיעים מעוט חריצותו במצוות מכללם שפעם אחת הולך גבנה
למצרים וטען שמן היהודים קנה וחקרו
- 13 על הדבר ונמצא שקר והעניש אותו מה"ר יוסף הנגיד זצ"ל ומכר הגבנה
לגויים וזה תוכל לידע אותו מגדולי
- 14 מצרים גם כ"ר משה א[בן] שצרא יצ"ו יודיע למעלתך דברים שקדמו לו עם
כולם ולזה הודענו למעלת תורתך
- 15 כדי שלא יחשב מעלת תורתך שהם מאונים⁶⁷ כמה שהם מטלטלים או אם
יבואו לפני מע[לתך] ויתחננו תאמין לשבועת[ם]
- 16 ולתחנתם כי יחננו קולם אל תאמ[ן] ובכלל ששר העיר שם ידו וזוה ואין יכולת
להמלט מידו הדבר עד שיצא לאור
- 17 והם ר"ל כ"ר שמואל וכ"ר יצחק בוכים לילה ויום על שבא לידם זה הדבר
ושמכרחים לדבר בו וכיון שבא לידם צריכים
- 18 להיות אנשים ולעשות מה שבאפשרותם⁶⁸ לעשות להתגלות זה הדבר והם
מחלים פני מעלתך שאם יבואו לפניך
- 19 הם או כתביהם להתחנן לפניך שתרחם בגערה מלפניך ולא תתן ידך לעזור
אליהם בצרתם כלל כיון שנגלה קצת רשע[ם]

64 = רוצה לומר.

65 נראה שכך יש לקרוא תיבה זו. אסף פֿענח שלא בדין: התמתנו.

66 נראה שצ"ל: מאליהם.

67 כך בכתב־היד, ושמה צ"ל: מעונים. אך ייתכן לפרש אחרת, שמה 'מאונים' הוא פועל סביל, מלשון 'והאלהים אָנָּה לידו' (שמות כא, ג), היינו: אל תסבור שהמקום זימן להם מה שהם מטלטלים אלא גָּנְבָה היא.

68 כך בכתב־היד.

- 20 וכבר ידע מעלת תורתך שבתחלה בבואם במצרים בעודנו שם אמרנו כולנו לפני מעלתך שאין בזה הדבר כלום
- 21 ושלא היה לו בכיתו שום ממון ועתה נודע שלא היה לו בכיתו כלום אלא <בית> במוקצה שיש לו סמוך לביתו ויש שם כלים רקים
- 22 ודברים מוקצים ומקום הגנבה רישומו ניכר עד היום וידעו זה הגונבים כפי מאמ' עימד מתוך שסמוך לנסיעתו הביא
- 23 הביא⁶⁹ לא' שבתאי לסייעו בקשירת מטלטליו בעבור הדרך והרגיש בו וכשתקן המקום ושם בו הממון ואחר שנסע
- 24 אמ' למשומד אחד בוא ונקח ממון ממקום פלני הלך המשומד ונתייעץ עם עימד לעשות זה הזהיר[נ] עימד
- 25 עד שהשיב לאחד שאינו חפץ לעשות זה השיבהו האחר אם אין לך [...] ואתה לבית אלשיאתי ונשא
- 26 אותם עמנו כי יש די לכולנו ולאחר זמן בעוד כ"ר יעקב בירושלים יצ[.....]ך והלך א' שבתאי לעזה
- 27 ושאל משם אם אמת היה וחזר בבושה וכשהיו שואלים אותו היכן היה הינה משיב און[תן טענות בלתי מספיקות לאמר
- 28 כל זה כתבתי על פי השמועה שיש ביננו ר"ל בין אנשי העיר רובם ובכל יום מגידים בני אדם אלינו שיש להם
- 29 כך וכך ענינים שמורים על עושר מחודש הש' ינקום נקמתו ובלבנו תכלית הצער [...] למדנו מ[...]
- 30 רבו' ז"ל שהגנב עובר בכל עשרת הדברות ומי יודע אם בקודמת לה עברו בעמדם ל[ג]כיהם [...]
- 31 עם שהגוי החשוד ראינו בו ייסורין מרובים כחלאים רעים ומת בחליו אבל רב החטאות היה צו[...]
- 32 ממנו דבר עם רוב החקירות שחקר המלך יצ"ו ומצד מה שנשאר מן המעות אם יזמן נאמן⁷⁰ קודם אלי או <נשלח> עמ[ן]
- 33 אביאנו בעז' הבו' ית'⁷¹ ומצד דברים אחרים שהייתי צריך לכתו' יש זמן בעז' הבו' ית' לבא לפני מעלתך ולהודיע בפה
- 34 והנני הולך עם כל אשר לי כאשר בא יעקב מצרים לישוב בצל כנפיך לחסות ושלום לכבו' האח היק' הנאמ'⁷² מה"ר
- 35 יצחק יצ"ו ו[...]. אנ"ס⁷³ הצעיר בעבדיך
- 36 צדקה ניס

69 פועל זה נכתב פעמיים.

70 הכוונה לשליח.

71 = בעזר הבורא יתברך.

72 = הנאמן. 73 = אמן נצח סלה.

(תוספת בתחתית הדרך):

- 1 מפיל אני תחנתי לפני מעלת תורתך בחי התורה
- 2 שמיד תחביא כתב זה ולא יודע לשום אדם שאני
- 3 כתבתי למעלתך מפני שאני מוכרח על כתיבת
- 4 כל הדברים האלו אע"פ שיש לי קצת בדבר לא
- 5 הייתי חפץ להכניס עצמי בזה כלל

(שוליים ימניים, חלק א):⁷⁴

- 1 משיר גרג [...] דנתגר⁷⁵ שהיה בחברת מעלת⁷⁶ בספינת פיקמטו
- 2 שמע שמן[עזה ממע]לתך ומספר קצת שבחין לבני מינו והוא דורש
- 3 שלומך [...] למעלתך ולומ' שכל מה שמעלתך צ[רין]
- 4 [.....] תגזו' עליו ויעשה ושל[ום]

(שוליים ימניים, חלק ב):⁷⁷

- 1 בחסדך אדוני כתב[ת]⁷⁸ שבחברת זה הוא צריך מצדי
- 2 לנוצרי אחד נעטא⁷⁹ שמו כתוב עליו תצוה לאחד
- 3 ממשרתך להוליכ[נן] ליתנו לו

(מעבר לעמוד):⁸⁰

- 1 תוכלנה בשמחות וגיל תבואנה להיכל מלך
- 2 [ה]חסיד ועניו אדוננו הנגיד יצ"ו
- 3 [ה]צעיר בעבדיך צדקה ניס

(כתובת הנמען, בצירוף שני הקטעים):

1. ליד אדונינו ה[...]
2. ليد راييس [طا]يفة اليهود (=ליד ראש [ע]דת היהודים)
3. بالقاهرة المحروسة (=בקאהיר, ישמרה האל)

- 74 חלק עליון קמבריג' TS 10 J 24.3 (השלמת התיבות האחרונות Or. 1080 J 174).
- 75 שמה המשך כינויו של זה הנזכר בראש השורה.
- 76 כנראה, יש להשלים: מעלתו או מעלתך.
- 77 חלק תחתון קמבריג' Or. 1080 J 174
- 78 נראה שכך יש להשלים.
- 79 נראה שזה כינויו של אותו נוצרי.
- 80 בקטע שבקמבריג' TS 10 J 24.3

T-S. 10. J. 24

גפרית
תקן

משתחוה ימים אחדים מעליהם המילת יוצג הגולה בחירי עם סגולה נעלה נעשים מונג כתר לראשנו אורו ונענו מלמד ש
 האשר נבדקו צדקה עם מודיע למעלה תוחך שתעבדתי מסען קנה צמועוה מצבוב הדדים דת ית עבדו מזווח אל
 לבך תחך ארכעו ינו חאשה ומוס בצבוב תי ויה ומהרה לבתבו לעבדך צנורתים אל (בדוע למעלה בצבוב הדדים)
 ענינם שונם מצאתם בצבובת גלעלה התחתום לענה קספרים העלונים לנולג ביא נסאורה בלבי סאנורית צול
 עבדום עבלי תורות נבי יקרו ויראתי בעצה קושן לשלם בקרבננו רוח קושן : סבת בנבגו זה הוא שעה צמא וא
 עז תחך פלג ית ענינים מוכים בנאנא ובצעונים צוננו לבתבו למעלה כבוד הערך זה כל יקדויות אורה עם נע
 רובם משכבתי ות לציהי וכבר ברבתי למעלה פירך שעמאד היה החלל לעלות זה הדבר אל נעבד ממנו אחיה
 עז יגבר נגד אר הער וזה היה סבה שהצר כמעט מירוח לבו צמול לבד ודחף למען לענו על צמל
 התולה ברה קבד ער שנתולג סימנם רבים ואמת לומר גולגות בענין כל מה שהולך עז
 מלהם מוכישים לעשין בהם שריה צדס ממנו תחך היותם חסדים וכל עז לענו : שבתי ית לב
 רבים מוכישים מענו אחיהנו בצמנעו מכלם שפעב איך חולק נבגו לעמים וטעם שם החוכים קנה וחקר
 על הכר ונעמא שקר והשגשג מנמו מהר יוסף הנגיד זלל ומכר גרנבו לעמים וזה תולא לעני אורו מקדון
 מצדק עם בדי משערה עז יודיע למעלה ככריום שקמנו לע עז
 כרי של ית שבתי שיהק מאוננים צמא פסהם וטאללים זנו אם ית ויתחננו מתמני אכובע
 ולתתום כי יחננקולם אל תחנן ובכל שצר הער שם יכו באה ואין פלג שיהיה מילו הדבר עב צמא למור
 והם לל פי צמול וקר יחחק בוקי לל ויום על שבא נעם זה הדבר ושמעבידים ברבכו וכפון שבא נעם עיכום
 היות ימנים לעצוב מה שבת צמורה לעצות להרלענה זק היצר והם תחנם פנו מעלבר שם יכוננו לענ
 הם ינו כבבסם לנחמן לענך שבכחם בצבבה מלשנך ויא הוה וקר לעמו איהם בצרם כלל כפון שולג קבדיש
 ובדי יע ויעלה תורהך צבבה בשיאם בלעריס פנננננו שם אימנופלנו לענו מעלבר ש אין בזה הדבר כלום
 זל איה לע כצמול כלם לא גלוקדקן שזת לע סננר לבבו ויא שם כלם י
 וינענן הננבים כפי מימנו עמאד לענך שמונר לשיעול
 ד חרר והנעש בו בצפתן המקום ואז צנו חננן ואחר שנסע
 ר פמאשננו אנטיעץ נעם נייאד ננאצות זק הזכירתי עוינת
 נתען מצותא אימניא ית
 אל והר א צבבתי לפנה
 קמ טענהר בלבי מס יקונא לנג
 נא צלס בלג אמס אלג שיצ להם
 זר לעינת מר

והענין
 וזו אר
 וזו אר
 וזו אר
 וזו אר
 וזו אר
 וזו אר
 וזו אר
 וזו אר
 וזו אר

TS 10 J 24.3 R

ברשות מנהלי ספריית האוניברסיטה בקמברידג' כ"י TS 10J 24.3r

Or. 1080. J174
cm
m

ואלא כיה ל...
 ומכרים מעתים ומקום הנהגה דימונו וכו' עבדתי
 הבית לא שבתא. לשיינג בקצירה ואלא לצרובו
 מנו למצונת יחד בוא ופקו מנון למקום פלג המ
 עג שהציב לאחר שאנחנו לעבודת זק הצינבו האחר אם
 אופם שמוע בייש די לכולנו למחרתן בעוד פו יעקב בירושלים
 ואל מנאס אם איתנו היה וחזר בג' וכו' אוליס אנתו היכן היה
 כלום כהנהגה על פי השמועה שגם ביוע כל בן אמצא העיר רובם וכל זיס
 פך וכן עלתם צמורים על עוצר ממואש הז יקום נהגו וכל בע הפלגה לר
 רכז זל שהנהג שוכר בבל עשרה הכבוד והי יודע איס קוממס לך עברו בעיניו ל. ג' יחס
 עם שג' החשוד ויאלו בני יסורין מרובים בת'אים רעם ומנו כח'נו זכר רב החלוקה היה יע
 מועט עב עם רוב התקירות שחקר המולד יע : ואלא מה שנאמר מן המעשה איס יודע נטמן קום אי יע
 אמתה טענה ית ואלא דברים אחרים שפיינה שירך למע יז זמן ענה ככ' ית לנא למע מלכ' וכו' יע
 והנה הולך עם פל'ארי לטארתת יעקב מערים נהג כלל טענה לחסות ואלא לבבו האח היל' חנאח פל'ר
 זכר ית וכו' ית
 ואלא כיה ל...
 ומכרים מעתים ומקום הנהגה דימונו וכו' עבדתי
 הבית לא שבתא. לשיינג בקצירה ואלא לצרובו
 מנו למצונת יחד בוא ופקו מנון למקום פלג המ
 עג שהציב לאחר שאנחנו לעבודת זק הצינבו האחר אם
 אופם שמוע בייש די לכולנו למחרתן בעוד פו יעקב בירושלים
 ואל מנאס אם איתנו היה וחזר בג' וכו' אוליס אנתו היכן היה
 כלום כהנהגה על פי השמועה שגם ביוע כל בן אמצא העיר רובם וכל זיס
 פך וכן עלתם צמורים על עוצר ממואש הז יקום נהגו וכל בע הפלגה לר
 רכז זל שהנהג שוכר בבל עשרה הכבוד והי יודע איס קוממס לך עברו בעיניו ל. ג' יחס
 עם שג' החשוד ויאלו בני יסורין מרובים בת'אים רעם ומנו כח'נו זכר רב החלוקה היה יע
 מועט עב עם רוב התקירות שחקר המולד יע : ואלא מה שנאמר מן המעשה איס יודע נטמן קום אי יע
 אמתה טענה ית ואלא דברים אחרים שפיינה שירך למע יז זמן ענה ככ' ית לנא למע מלכ' וכו' יע
 והנה הולך עם פל'ארי לטארתת יעקב מערים נהג כלל טענה לחסות ואלא לבבו האח היל' חנאח פל'ר
 זכר ית וכו' ית

Or. 1080. J174.

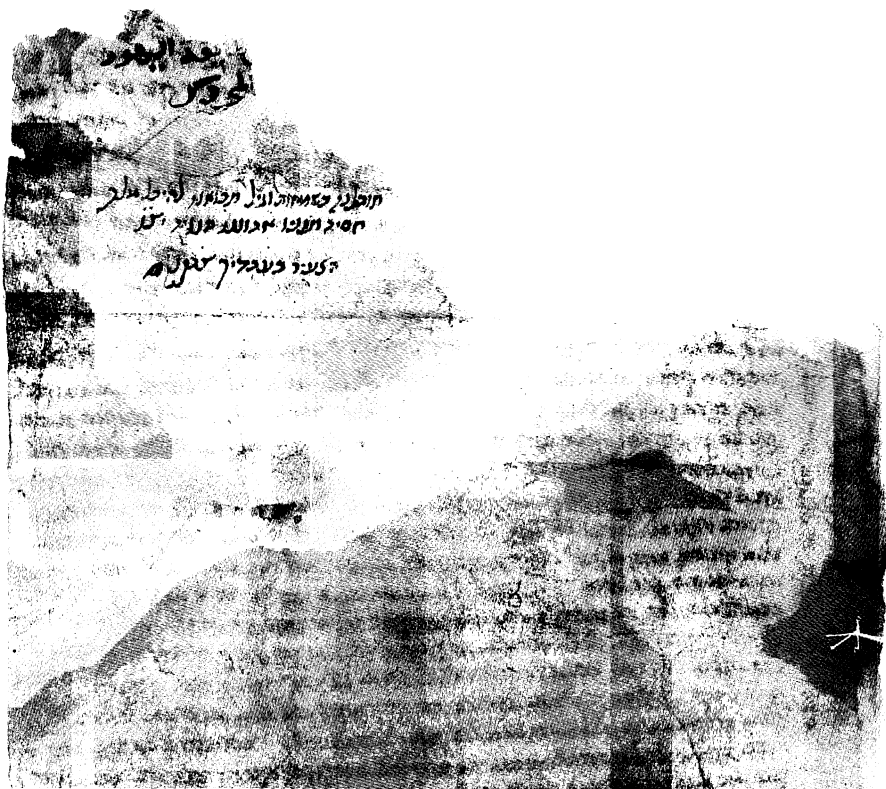
ברשות מנהלי ספריית האוניברסיטה בקמברידג', כ"י Or. 1080.J174

ברשות מנהלי ספריית האוניברסיטה בקמברידג', כ"י Or. 1080.J174

TS 10J 24.3 v

מס' 10J 24.3 v

ברשות מנהלי ספריית האוניברסיטה בקמברידג', כ"י TS 10J 24.3v

ב

איגרת ששיגרו חברי הישיבה בירושלים לנגיד ר' יצחק שולאל
(ראשית המאה השש־עשרה)

איגרת מקוטעת בחלקה התחתון, שנשלחה לנגיד 'כמוהר"ר יצחק שלאל' על-ידי חכמי הישיבה בירושלים,⁸¹ המכנים עצמם: 'צעירי הצאן צאן מרעיתך [ישיבת ה]תורה הקדושה ובש'⁸² קהל הקד[ש] ירושלם יע"ה תוב"ב' (שורה 26–28). כל שנותר למעשה מאיגרת זו היא הפתיחה המליצית. איגרת זו, יש בה ביטוי כלשהו למסכת הקשרים המיוחדים שהיו לחכמי הישיבה הירושלמית עם ר' יצחק שולאל, ובכך מצטרפת האיגרת הזאת לאיגרות נוספות שהוחלפו בין הנגיד לחכמי אותה ישיבה, כפי שכבר צוין לעיל.

1	בשמ' רחמ' וחינ'	
2	בורא ניב שפתים שלו'	יהי שלו' בחילך שלוה
3	שלו' רב לאהבי תורתך	ואמרתם כה לחי
4	ויזרע [יצחק] בארץ ההיא	פי שפתים יש[ק]
5	יפית נואי כהוצק	עלימו [...]
6	ברוך תהיה מכל העמי'	יברכך ה' מ[ציון]...
7	ישלח עזרך מקדש ומ'	יתן לך כלבכך וכל
8	ימלא ה' כל משאלותיך	כי אורך ימים ושנים
9	ה' ישמרהו ויחייהו וי[...]	ה' עזו לעמו יתן ה'
10	נגיד ומצוה לאומים [כ]שמש הזורח במרומים ראש	
11	לנבונים אב לחכמים אציל מיוחס גזע איתנים גדול	
12	שבכהנים] השר האדיר בישראל העומד בפרץ בעד עדת	
13	יקותיאל המאור הגדול המעוז המגדול הנבון התחכמן	
14	מלא חכמות כרמון גבירנו נשיאנו עטרת ראשנו	
15	עדי זהב על לבושינו אור שמשנו נשיא הנשיאים	
16	נגיד הנגידיים וגדול ליהודים המעין המתגבר	
17	[ר]ב להושע בצדקה מדבר כג"ק יק' מע' ⁸³ פנ' [...]	
18	[...]הו וכו' מר' ורב' כמוהר"ר יצחק שלאל אשר	
19	[...]ת [...]הכו]לל כהן צדק מחזיק ה[בדק] הנגיד	
20	[...]ן [...] לא אלמן צנצנת המן מרדכי	

81 מצויה בקמברגי' Or. 1080 J 216

82 = ובשם.

83 = כבוד גדולת קדושת יקרת מעלת.

21	הזמן ישנמרו אל] ויהיה בעזרו וירום הודו
22	וירבה מ]עלת] תורתו וינשא מעלתו וימלא
23	שאלתו וי]חוננו חן [חסד ורחמים בעיניו ובעיני
24	המל] [זר...]ע בנים זכרים לחיים ולקיימא
25	[ת...כ]ון נצח משרתו ויטיב אחריתו
26	[...אנח]נו צעירי הצאן צאן מרעיתך
27	[ישיבת ה]תורה הקדושה ובש' 84 קהל הקד[ש]
28	[ירושלם י]ע"ה תוב"ב המשתחויים אפים ארץ
29	[.....]ית[...] כן [....] ודורשים
30	[בשלום ירוש]לים תמיד ולשלום ואורך ימיה [אתנ]
31	[...] אדוננו יהיה לנו ולכל ישראל
32	[...מוד]עי לאדוני איך הולך לשם
	[.....]

ג

איגרת ששיגרו חכמי המוסתערבים בצפת לנגיד ר' יצחק שולאל
(שנת ר"ע) 85

איגרת ארוכה למדי, שנקטמה בראשה, נשלחה מצפת לנגיד ר' יצחק שולאל היושב במצרים. באותה איגרת לא צוין התאריך, אך מסתבר שהיה זה באביב שנת ר"ע (1510).⁸⁶ האיגרת מורכבת משלושה חלקים נפרדים⁸⁷ שנכתבו על-ידי כמה אישים

84 = וכשם.

85 מצויה באוסף הגניזה במוזיאון על-שם פרייר (Freer Gallery of Art) בווינגטון, מספר 50. פורסמה: R. Gottheil & W. H. Worrell, *Fragments from the Cairo Genizah in the Freer Collection*, New York 1927, pp. 246–265. הערות ותיקונים אחדים לאיגרת זו צוינו כבר על-ידי ש' אסף, 'תעודות חדשות לתולדות היהודים בא"י ומצרים', ציון (מאסף), ב (תרפ"ז), עמ' 120–122 וכן במאמרי ביקורת אחרים על פֶרסום זה, כגון: J. Horowitz, *MGWJ*, LXXII (1928), pp. 630–631; A. Marmorstein, *REJ*, LXXXV (1928), pp. 101–106. בשל ריבוי השיבושים במהדורה הנוכרת, ובשל הצורך להעיר הערות ענייניות לטקסט, מצאנו לנכון לפרסמו מחדש.

86 מ' בניהו קבע את זמנה בין רס"ז לרס"ט (1507–1509), ראה: מ' בניהו, 'תעודה מן הדור הראשון של מגורשי ספרד בצפת', ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 112 [להלן: בניהו, תעודה], באותה עת סבור היה שנכתבה בין השנים רס"ד–רס"ט (1504–1509), אולם במאמרו המאוחר יותר, 'דרושי שלרכי יוסף בן מאיר גארסון', מיכאל, ז (תשמ"ב), עמ' פג–פד [להלן: בניהו, ר' יוסף גארסון], צמצם בניהו יותר את מרווח הזמן — בין שנת רס"ז–רס"ט (1507–1509). לגבי זמנה המדויק יותר ראה להלן, הערה 91.

87 שני החלקים הראשונים נעתקו על-ידי סופר אלמוני. החלק השלישי, בכתיבה שונה, חתום בידי ר' ישמעאל ב"ר [..] מדמשק (על כך ראה עוד להלן).

מבני הקהילה המוסתערבית בצפת, שחתמו שםם בכל חלק. במרכז עניינה של האיגרת עומדת קובלנה שהגישו חכמי המוסתערבים לנגיד על התנהגותו המפוקפקת של 'כ"ר משה דיין', הדמות המרכזית בקהילת המוסתערבים בצפת באותה עת, ששימש גם כראש ישיבה.⁸⁸ עם תלמידיו נמנו לפחות שלושה תלמידים מוסתערבים (שורה 109). הלה לא בחל בשום אמצעי פסול כדי להטיל את מרותו ושררתו בעזות פנים על כל בני קהילתו בצפת. הכותבים שנפשם נקעה מהתנהגותו הבוטה של אותו דיין, ואף מכך שקיפח את זכויותיהם בעניינים שונים, מטילים דופי בהתנהגותו שאינה הולמת את מעמדו המרכזי בקהילה. החלק הראשון נחתם על-ידי 'יוסף בן אברהם' 'אסקנדראני', שעמד כמסתבר, בראש הישיבה המוסתערבית בצפת (שורה 1–100).⁸⁹ החלק השני נחתם על-ידי תלמידי ישיבתו (שורה 101–125), והחלק השלישי נכתב על-ידי ר' 'ישמעאל ב"ר [.] זלה"ה'⁹⁰ מ'דמשק' (שורה 126–171), שכמסתבר ביקר בצפת בעת כתיבת האיגרת. הוא עשה רבות בגיוס כספים למען הקהילה הצפתית (שורה 137–142), ואף התכוון להתיישב בצפת, אך נמנעה ממנו האפשרות להגשים זאת בשל היחס המעליב והפוגע מצד אותו דיין (שורה 34–40; 128–130; 133–135).

הכותבים מתארים באריכות-מה אחדים ממעלליו של הדיין (שורה 14 ואילך). בחלק הראשון והשני קובלים הכותבים לפני הנגיד, גם על כך שר' משה הדיין לא העניק להם פטור מתשלומי מסים, כפי שנהג לפטור את תלמידיו 'מארנוניות ושאר דברים כשאר הלומדים תורה אצל אחרים' (שורה 5–12; 107–111). ר' יוסף בן אברהם אסקנדראני קובל לפני הנמען על כך 'שאדונינו הנגיד פטר תלמידי ר' משה', ולא עשה כן לתלמידיו (שורה 10–13).⁹¹ בחלק השני פונים תלמידיו לנמען בבקשה

88 כך עולה מאיגרת זו וכן ממקור נוסף משנת רס"ד (1504), ראה: בניהו, תעודה, עמ' 113–114.

89 ידיעות אחדות אודותיו רוכזו על-ידי בניהו, תעודה, עמ' 111–113.

90 משם האב שרדה אות אחת שאיננה ניתנת לפענוח, ראה להלן.

91 רגליים לסברה שטענת הכותבים קשורה לתקנה שהוציא הנגיד באמצעות בית דינו באביב שנת רס"ט (1509) על דבר פטור תלמידי חכמים שבירושלים ממסים, שאמנם לא ברור אם הוחלה באותה עת גם על צפת, על כל פנים אין על כך עדות של ממש. סוגיית פטור תלמידי חכמים בצפת נדונה לאחרונה ביסודיות על-ידי הקר (ראה לעיל, הערה 39), עמ' 63–117, ושם, עמ' 85–86 הוא נדרש לשאלה זו. מכל מקום, סביר מאוד להניח שחכמי צפת הכירו בעת כתיבת האיגרת את אותה תקנה שיצאה מידי הנגיד, שאף הוצאה אל הפועל באופן סלקטיבי. לאור זאת הרי נוכל להסיק שאותה איגרת, שחלקה הראשון נחתם בשבוע של פרשת בהעלותך (שורה 100), נכתבה קרוב לוודאי שנה לאחר שנתקנה התקנה הנזכרת, היינו: באביב שנת ר"ע. בניהו במאמריו הנזכרים לעיל, הערה 86, מציין ללא כל יסוד, שמכאן מוכח שהאיגרת נכתבה לפני שנתקנה אותה תקנה על-ידי הנגיד, והרי כאן נרמז עניינה של תקנה זו. עוד מבקש בניהו לסמוך יתדותיו על כך שנזכר באיגרת זו 'החכם כ"ר נסים' (שורה 110), כמי שהנגיד יכול לשמוע ממנו פרטים על התנהגותו הנלוזה של ר' משה הדיין. את אותו חכם מזהה בניהו (תעודה, עמ' 112) בדין עם הדיין ר' 'נסים ב"ר יהושע' שנמנה עם חותמי אותה תקנה במצרים. על סמך ידיעה זו

לסייע בידם, כפי 'שעשה סייווע לספרדיים' בצפת⁹² (שורה 111–117), מה גם שר' שמואל מסעוד שבא לצפת קרוב לוודאי ממצרים⁹³ ציין 'משם מעלתך שכל מי שעוסק בתורה מסייעו אדונינו הנגיד ירום הודו' (שורה 112–113).

באיגרת זו משולכים גופי עניינים שונים הקשורים לחיים החברתיים והכלכליים בקהילת צפת, אשר ככל שמעמיקים לחקור בה הולכת וגוברת המבוכה הן בפרטים והן בתמונה הכוללת. לאחרונה נדונו מחדש היבטים שונים העולים מאיגרת זו.⁹⁴

- [.....]
- 1 ו[.....]
- 2 שלשה ימים וגו[.....לפי שהעורב אכזרי]
- 3 על בניו והקב"ה מזמין להם יתושין [מתוך צואתה]⁹⁵ עד שיג[...]
- 4 עם היותי סובל צערי ולא אחוס על עצמי כאכזרי ועם כן[בני]

רוצה בניהו להסיק שהחכם הזה היה 'שליחם שיצא למצרים', קודם לשנת רס"ט. אך פיון שאין כל הוכחה שר' נסים היה שליחם של הכותבים, ואין להוציא מכלל אפשרות שיכול היה ר' נסים להעיד לפני הנגיד על אירועים שונים שהתרחשו בצפת, וכן על התנהגותו של ר' משה הדיין שנים קודם כתיבת האיגרת. וכבר הראתה רות למדן שהתנהגותו המחפירה של ר' משה הדיין בצפת החלה שנים אחדות קודם לכן וכבר בשנת רס"ד (1504), ראה מאמרה: 'חסיים בין-עדתיים בצפת לאחר גירוש ספרד', פעמים, 72 (תשנ"ז), עמ' 78. על ר' נסים הנזכר, שזוהה לר' נסים ביבס, ראה עוד להלן, הערה 117.

92 למדן, שם, עמ' 78 סבורה שכאן הכוונה לסיוע 'לספרדיים' שבירושלים, ולא היא. ברור שהכוונה פה היא ל'ספרדיים' בצפת, שהרי מיד בהמשך מציינים הכותבים: 'ולא עשה שום סייווע לעבדך המסתערבים'. אין ספק שטענתם נוגעת למציאות בצפת. מכאן שמסקנתה ש'תלמידי החכמים שבצפת לא זכו לכל תמיכה מן הנגיד', איננה מדויקת.

93 באיגרת השמיטה ששיגרו חכמי צפת לירושלים בשנת רס"ד (1504) ציינו הכותבים 'וכבוא אלינו החכם השלם כמה"ר שמואל מסעוד', בניהו, תעודה, עמ' 118. פיון שבאיגרתנו נרמז על קשריו של חכם זה עם הנגיד שבמצרים, סביר להניח שהוא בא מארץ זו, ולא כפי שסבור ד' תמר, 'שר' שמואל מסעוד זה היה שלוחם של חכמי ירושלים לבירור סוגיית זו של שנת השמיטה', ראה בספרו: מחקרים בתולדות היהודים בארץ ישראל ובאיטליה, ירושלים תש"ל, עמ' 74. הנחתו זו כבר נדחתה על-ידי למדן (לעיל, הערה 91), עמ' 76, הערה 4. לאחר זמן, ישב חכם זה בירושלים לפני שנת רס"ט (1509), ושימש בקהילה זו ראש ישיבה, לפחות עד שנת רפ"א (1521), ראה: א' דוד, עלייה והתיישבות בארץ ישראל במאה ה'ט"ז, ירושלים תשנ"ג, עמ' 209 [להלן: דוד, עלייה והתיישבות].

94 ראה מאמרה של למדן, שם, עמ' 75–83. למדן רואה באיגרת זו שלוש איגרות נפרדות, שאמנם תוכנן זהה, היינו: פנייה אל הנגיד לרסן את ר' משה הדיין, המוצג כדמות שלילית ביותר בהנהגת הקהילה בצפת, ואין הדבר כך. זוהי איגרת אחת (בחנתיה במוזיאון על-שם פריד בווינגטון) הכתובה בצורת מגילה שאורכה כמטר ויותר. בעקבות ר' יוסף אסקנדראני, הוסיפו תלמידיו לתאר את מצבה של קהילת צפת הנובע מהתנהגותו של ר' משה הדיין, וחתירתו של כל אחד ואחד מהם מופיעה בה. על תיאוריהם הוסיף ר' ישמעאל מדמשק פרטים מניסיונו הוא. לקוח מדברי רש"י בפירושו לבבא בתרא, ח ע"א, על-פי ויקרא רבא, פרשה יט.

- 5 אדם לי מצירים ועלי מכתירים והגיע הזיקם גם לחבירים⁹⁶ שעמי
 6 קורים לבלתי היותם נפטרים מארנוניות ושאר דברים כשאר
 7 הלומדים תורה אצל אחרים ואפילו להקל מעליהם ויחלו מעט
 8 ממשא מלך שרים⁹⁷ ועמדתי בקהל ואמרתי למה לא תתנהגו עם
 9 חבירי⁹⁸ כהלכה בדרך שאתם מתנהגים עם האחרים והשיבו
 10 שאדונינו הנגיד פטר תלמידי ר' משה ואם מתלמידיו ותלמידך
 11 לא נקבל אין לנו ממי נקבל ומעמיסים עליהם עומס אחרים
 12 אם מאת אדוני היה הדבר הזה לחזק השמן ולרדוף הרזה עלינו
 13 לשביח וגזירתך נקבל וחלילה וחס שכסא כבודך תנבל וצאן
 14 מרעיתך תחבל ואספר קצת ממנהג כבוד הדיין הנזכר עמי
 15 כי הוא מצר לי בשבתי וקומי מחשיב כל אדם נגדו כאין ותופס
 16 מעשה קין להיותו כתבל לבדו כאלו אין בלעדו והכל כאין נגדו
 17 ובפני עמי הארץ אומר מזולתו קלוני ומעביר רינונים ואומר
 18 בגאונו ומתפאר בלשונו מי כמוני מורה ואשר דבר פי ימרה
 19 ראוי לדונו כזקן ממרא מטיל מום בקדשים שופך בוז על אנשים
 20 מנבל היקרים חולש על גברים לאמר מי זה לפני קרנו ירים
 21 אותו באף אחרים ובעברתי אשפטנו באש כדורים אומר
 22 עצתי תקום וכל חפצי אעשה ומי הוא שלפני פיו יפצה ובכל
 23 הגבירים יד מרים להתכבד בקלון חבירים וכל עובר על
 24 גזירתו מיד אותו יחרים וכרצונו יעשה להתגדל ולהתנשא
 25 ואם יאמרו בני אדם לחביריו ורעיו מדוע ככה יעשה ישיבו
 26 על ככה יש בידו לעשות אף שלא כהלכה שכיון שנתמנה
 27 ונעשה ראש מתנשא הוא לכל לראש ולאשר יחפוץ ישקה
 28 מי תירוש ולאשר יקצוף לענה ורוש אוי לדור שזה פרנסו ישליך
 29 עליו חמסו ואם שלימים וכן רבים יגנו מעשהו יליצו עליו חביריו
 30 ומרעהו הניחו לו כי מנהגו מנהג יהוא ואין על המשוגע אשמה
 31 אף כי יעשה בצדייה וערמה הנה יצא בארץ שמעו וניכר
 32 לעולם טבעו זה יגיד עליו ריעו⁹⁹ על צד ההתנצלות להמיר עונה
 33 בסכלות כמה אהנייא ליה שטותיה דדין בעלמא הדין¹⁰⁰ ועל
 34 זה נתחללה התורה וירד לארץ כתרה ושבת יקרה והנה כ"ר

96 היינו: תלמידיו.

97 הושע ח, י.

98 = תלמידיי.

99 איוב לו, לג.

100 בארמית; = כמה מועילים לו דברי שטותו של זה בעולם הזה.

35	ישמעאל בא מדמשק ¹⁰¹ והוא היה דיין ביניהם ומשמיע ברכים
36	דברי תורה ונדר על עצמו לבוא לדור בארץ ישראל ודרש ברכים
37	פעם ושתיים ומקנאתו ממנו התקין ששום אדם לא ידרוש ברכים
38	עד שיפייסנו ויתן לו רשות תחילה וזו היתה בעלילה כדי שלא יקרא
39	בין העולם כי אם שמו לבדו וחזר והחרים על כל השומיע ממנו
40	דרש או מאחירים וכאלה רבות לא נשמעו עד ששבו עמי הארץ
41	בעיני עצמם חסידים על שלא למדו תורת היהודים ותחת
42	שהיו בני תורה כאבני נזר מתנוססות נחשבו עכשיו כאבן
43	מעמסות וכטיט חוצות לחרפות ולקלסות אם זונות זו את זו
44	מפרכסות תלמידי חכמים לא כל שכן ¹⁰² ומה יעשה אחרי כן
45	איש כמוני מסכן ובאמת אע"ג דהאי גברא דחק לי טובא ¹⁰³
46	לא היה רצוני להביא דיבה ולא לרדוף עד חובה אמנם הכריחני
47	לזה זכירת הסיבה שבגללה הושתה איבה ומרוב תלאה
48	ומגינה לעוצם שיחי וכעסי דיברתי עד הנה וכי יבוזו לאיש
49	דברו אין אדם נתפש על צערו ¹⁰⁴ אף אם אין שלום בעירו צערו
50	לרבים יגיד ולנשיא עמו ונגיד ואיני מן הרודפים אחריו
51	לחפש בעד מעשיו ודבריו והרבה בני אדם באים אלי לקבול
52	לפני על עסקיו עמהם ודיניו ובאמת שאני גוער בהם ואיני
53	מטה אזני לשמוע לאחד מהם וזה שנתים ושלשה חדשים
54	בחג הסוכות עשיתי הסכמה עם כל הלומדים לפני ששום
55	אחד מהם לא יאמר לי כך וכך עשה בין <כ"ר משה> לטוב בין למוטב
56	והיה זה בשבועה חמורה ובגזירת התורה להרחיק ממני
57	ומליבי כל דופי ואון זה הכלל שאני עוסק בצערי וברוב העתים
58	איני נכנס לבית הכנסת אלא בשבת מרוב יסורין וחלאים ולא
59	אצא לשוק אלא על כרחי בערב שבת זה מכמה ימים שהלך
60	כ"ר שמואל בן יוחאי ¹⁰⁵ לחלב ולכל אותם הגלילות לקבץ מעות ללומדי
61	תורה והיה לשם ר' אברהם מערבי נושא בתי ואמר לו ¹⁰⁶ עמוד עמי
62	ותשתדל שיתנו לי בשביל חמיך אסכנדראני ובשביל שאר בני
63	תורה וסיפר לי ר' אברהם שעמד ונשתדל כפי כוחו וכשבא ר' שמואל
64	הנזכר עם המעות שקיבץ מהקהילות הכל לקח כ"ר משה דיין ובאמת

101 הוא זה שחתם על חלקה השלישי של איגרת זו, ראה דברינו במבוא וכן להלן.

102 השווה: בבלי שבת לד ע"א.

103 בארמית; = שהאיש הזה דחק לי [בין] הרבה.

104 השווה: בבלי בבא בתרא טז ע"ב.

105 היה 'סופר מתא קהל קדוש צפת' בשנת רס"ד (1504), ראה: בניהו, תעודה, עמ' 124–125.

106 השליח שמואל בן יוחאי.

- 65 שלא הגיע לי אפילו פרוטה אחת ובפעם הזאת הלך כ"ר שמואל הנזכר
66 לארץ תוגרמה וקיבץ מה שקיבץ וכשהגיע לחלב שלח לפקוד
67 בשלומינו ומה שבא בידו הכל לכ"ר משה ולעלם לא רדפתי אחר אלו
68 אלו [!] הדברים ולא קיבלתי משל אחרים מלבד מה ששלחו אלי קרובי
69 כ"ר יוסף אסקנדרני ואחיו יצ"ו כי הם גמלוני טובות רבות הטיבה יי'
70 לטובים ולעולם לא נכנס לידי משל אחרים ופעם אחת אשה אחת
71 היתה חולה והיה הרופא כ"ר יוסף המצרי ז"ל שנקרא עפיף בן עזרא
72 יוצא ובא אצלה כמנהג הרופאים וכשהרגישה בעצמה שהיא
73 נפטרת לבית עולמה שלחה לקרות לי ביד הרופא הנזכר ולא הלכתי אצלה
74 לפי שידעתי שרוצה ליתן בידי מעות מעזבונה כי לא היה לה יורש
75 ואני לא רציתי ללכת אצלה ובא כ"ר יוסף הרופא הנזכר אלי ואמר לי דע
76 שהיא נוטה למות וכל מה שיש בידה לוקחים הגוים¹⁰⁷ ואתה נשבעת
77 שלא יכנס לידך שום דבר מזה תן לנו עצה מה נעשה והביא מה
78 ששלחה האשה אלי בידו כי אמרה לו איני חפיצה שיהיה אלו המעות
79 שנשארים אחרי מעזבוני כי אם ביד יוסף אסקנדרני שיעשה
80 לי בהם מה שמועיל לנפשי ומפני שנשבעתי שלא לקבלם הלכתי
81 עמו אצל ר' משה הדיין ושלחנו אחר כבוד החכם השלם ר' פרץ¹⁰⁸
82 וסיפר להם ר' יוסף¹⁰⁹ את המעשה ושלא רציתי לקבל אז אמר כ"ר פרץ
83 כיון שהאשה לא רצתה כי אם כך מה תרצה לעשות מאלו המעות אחר
84 שנשבעת שלא תקבלם אמרתי לו רצוני שיהיו בפקדון אצל כ"ר משה דיין
85 ומה שנראה שיגיע ממנו תועלת לנפש הענייה הנפטרת נעשה מהן
86 בעצת כולנו והסכמנו על זה ואז הוציא כ"ר יוסף הרופא המעות ונמצא
87 מנינם שלשים זהובים יפים וטובים חסר אחד והוציא תלאת אקראץ
88 מטווייה¹¹⁰ כסף מזוקק ונשבע שזה מה ששלחה בידו האשה הנפטרת
89 באמונה ליתנו לי להוציאו על נשמתה ואחר שעברו קצת ימים ומצאתי

107 על-פי החוקה המוסלמית, עיזבונות של נפטרים שאין להם יורשים, היו עוברים לאוצר המדינה, בית אלמאל. על משמעותה של תקנה זו לגבי היהודים, ראה: א' ריבלין, 'תקנות העזבונות בירושלים ובארץ-ישראל', בתוך: אזכרה לנשמת הרב א"י הכהן קוק (ערך: י"ל הכהן-פישמן [מימון]), ה, ירושלים תרצ"ז, עמ' תקנט-תרט; א' ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 41-52.

108 הוא ר' פרץ קולון, שנמנה עם חכמי צפת בעשור האחרון של המאה החמש-עשרה ובראשית העשור הראשון של המאה השש-עשרה. בשנת רס"ד (1504) כבר נמנה עם ראשי החכמים בירושלים, עליו ראה: דוד, עלייה והתיישבות, עמ' 204. אין זה מן הנמנע שהמעשה המתואר פה אירע כמה שנים קודם לכתובת הדברים, בשעה שר' פרץ עדיין ישב בצפת, לפני שנת רס"ד. לעיל בשורה 53, מזכיר הכותב אירוע אחר שקדם לכתובת האיגרת 'שנתים' ושלושה חדשים.

109 הרופא הנזכר לעיל, שורה 75.

110 בערבית; = שלוש פלאטות כפולות (על-פי העניין: ט"סי כסף).

- 90 שהיה עת בצורת והעניים בצער אמרתי לכ"ר ולר' משה הנה הגיע
 91 עת לעשות ליי' והוא היה אומר הוצאתים בעניינים אחרים ונשמט
 92 מכאן ומכאן <בדברים> ועכשו הוכחתיו מה עשית ממעות של אשה זו עניה
 והוא
 93 השיב הקהל נתנו לי והם לקחוהו ממני ובאמת שלא ידע בזה שום אדם
 94 חוץ מן הנזכרים <למעלה כ"ר פרץ ור' יוסף מצרי>¹¹¹ וגם חקרתי מגדולי
 הקהל ונשבעו שלא ידעו בדבר זה
 95 מעולם ואלולי שגילוי דברים אלו יגיע מהם נזק לרבים מן הגוים לא הייתי
 96 שותק ממנו והייתי עושה זה להציל נפשי מעלבון הענייה בעלת המעות
 97 וימחול לי מעלת אדוני שהלאתיך והטרחתך על כבודך ברוב דברים אנה
 98 ואנה כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה ובמטו ממעלתך אדוני שתברך
 99 את קרובי כ"ר יוסף אסכנדראני ואחיו על כל טוב שגמלני ואתה שלום
 ושואל"ש¹¹²
 100 יוסף ב"ר אברהם זלה"ה¹¹³ נכתב שבת והיית לנו לעינים¹¹⁴
 101 אנו החתומים למטה צעירי תלמידך קטני עבדיך מנשקים עפר ארץ
 102 לפני יקר כבודיך ומודיעים אנו למעלתך איך אנו לומדים תורה וכל
 103 עסקינו בה בגמרא לפני רבינו החתום למעלה¹¹⁵ ואין אנו כזולתינו פעם
 104 רוחשים ופעמים מחשים אלא בכל יום תמיד אנו קובעים לתורה עתים
 105 ואין לרבינו הנזכר למעלה מן התלמוד בטלה לא כמו שעושה כ"ר משה
 106 שיוצא לכפרים להביא דבש הדבורים שלו¹¹⁶ ופעם יוצא להביא תירושו
 107 ויצהרו וכרמלו ובגזירתו מקל עול מעל הלומדים לפניו מהארנוניות
 108 ומעול מלכיות וליקט אליו עם שלו קצת אנשים שאינם בעלי שכל וסכרא
 109 כגון מבארך בן עדואן וזאהי ומעתוק וכיוצא באלו ופוטר אותם ומעמיס
 110 עלינו ואדוני ישאל בעד אלו וכיוצא בהם מהחכם כ"ר נסים¹¹⁷ והוא יגיד מה
 שהן
 111 יודעין והלואי שיהיו הכל פטורין ולא יתנו העומס עלינו וכשכא

111 הוא יוסף הרופא הנזכר לעיל, שורה 71.

112 = וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

113 אסכנדראני, ראה לעיל, שורה 62, 79.

114 במדבר י', לא, פרשת בהעלותך.

115 ר' יוסף אסכנדראני.

116 על רדיית דבש בכפרי הגליל ובארץ-ישראל בכלל, ראה: דוד, עלייה והתיישבות, עמ' 38.

117 הוא ר' נסים ביבס, שהיה דיין בבית דינו של הנגיד ר' יצחק שולאל, עוד בסוף העשור הראשון של המאה השש-עשרה, עליו ראה: דוד, חכמים בירושלים, עמ' 231–236; הנ"ל, 'לתולדותיו של אברהם תלמיד הספרדי מנכבדי קהילת יהודי מצרים', בתוך: מחקרים בספרות עם ישראל ובתרבות תימן, ספר היובל ליהודה רצהבי (ערכו: יהודית דישון וא' חזן), רמת-גן תשנ"א, עמ' 226–223.

- 112 כ"ר שמואל מסעוד¹¹⁸ לצפת אמר משם מעלתך שכל מי שעוסק בתורה
- 113 מסייעו אדונינו הנגיד ירום הודו והוגד לנו שעשה סייווע לספרדיים
- 114 ולא עשה שום סייווע לעבדיך המסתערביים ואנו החתומים למטה
- 115 עם היות שיש ממנו עומדים לפני המלכות וממנו מטופלים בבני בית
- 116 אין אנו מניחין הלימוד תמיד בתלמוד אבל אי אפשר לנו להיות יושבים
- 117 תמיד על הספר אבל יש בנו מי שעדיין לא נטפלפל¹¹⁹ כך ואלו מצא עזר לעצמו
- 118 היה מועיל יהיו נא עיני אדוני פקוחות על עבדיך הסרים למשמעתך
- 119 המתפללים לאל תמיד בעד שלותך ימיך יאריכו וחיין ימשכו ויגיעו
- 120 לימי אדונינו המלך המשיח שיגלה בזכותך במהרה בזמן קריב ובעגלא אנ"ס¹²⁰
- 121 חייה כ"ר שמואל כהן נ"ע חייה בכ"ר משה כהן ס"ט
- 122 עובדיה כ"ר שמואל כהן נ"ע מצליח כ"ר שמואל כהן נ"ע
- 123 יוסף כ"ר אברהם כהן נ"ע יוסף בכ"ר אהרן ס"ט שמואל כ"ר יעקב ס"ט חבך
- 124 שמואל <כ"ר> חלפון הלוי נבתי"א¹²¹ הלל כ"ר אברהם נ"ע
- 125 כהן אלעלמאני
- 126 והנה אני החותם שמי מטה העלוב מיסורי הזמן מפני שאני נחפו ללכת לעיר מולדתי דמשק
- 127 לא מצאה ידי לכתוב למעלת אדונינו שירום הודו ויגדל כבודו כתב כפי הראוי אמנם אגיד צערי
- 128 ומה שקרא לי עם כבוד הדיין הנזכר כי זה פעמים שלש שבאתי מדמשק לדור בארץ הקדושה
- 129 ועל אודות צער שמגיע לי ממנו יצאתי מצפת כמה מצרים וצעדים הגיעו לי על ידו כי
- 130 כן משפטו להצר לכל בעלי תורה וסברא למען לא יקרא בשם חכם זולתו לבדו והנה בתחלת
- 131 עניינו <קשר> על רבו שלמדו תורה קשר <רב קשר> קל וחומר על אחרים כי רבו היה כ"ר אברהם פתילה¹²² זלה"ה

118 בעניינו ראה דברינו לעיל, הערה 93.

119 כך בכתב-היד, וצ"ל: נתפלפל.

120 = אמן נצח סלה.

121 = נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ.

122 למדן (לעיל, הערה 91), עמ' 78 מזהה חכם זה עם ר' אברהם פרג'ילה, שהיה מחכמי צפת

שחתמו על איגרת השמיטה משנת רס"ד (1504), שפורסמה על-ידי בניהו, תעודה, עמ' 125.

לאמיתו של דבר, בניהו לא פענח נכון את שמו. על-פי בדיקה מדוקדקת של כתב-היד נראה

- 132 יצא מן העולם והוא מצטער ממנו על זה יאמר אשרי מי שרוח הבריות נוחה הימנו וישאל
- 133 מעלת אדוני עניינו מן הבריות ועתה איני יודע מה לעשות כי באתי בנדר ובשבועה על
- 134 עצמי לבוא לדור בארץ הקדושה כי כך מנהג אבותי שנפטרו לחיי עד כשמזקינים באים
- 135 באים [!] לארץ ישראל להיות קולטתן מחיים וזה רוצה לגרשני ממנה שבכל עת שאני חוזר לדמשק
- 136 מגיע לי צער ונזק וחולי בעון הנדר והשבועה ולעולם לא גמלתי לו רעה אלא אדרבה נשתדלתי
- 137 בעניינו כששלח לדמשק ולכל הגלילות לקבץ מעות על שם הישיבה אז עמדתי באהבה וחיבה
- 138 ומשכתי את הקהל במתק אהבה <<ונת>> ודרשתי בכל קהלות דמשק ועשו נדבה בשביל
- 139 ישיבת התורה שנים עשר זהובים וכן משפטי לכל עובר ושב לאמץ את הנכשל וכן
- 140 בכל עת ועת שהיה שולח אני הייתי משתדל לעשות רצונו לחיבת התורה ולומדיה ולחיבת
- 141 הדורים בארץ וזה תחת אהבתי ישטנני תחת רדפי טוב חפץ יקטלני ואע"פ שבני אדם
- 142 באים וצועקים ממעשיו לפני אני גוער בהם ומכללם אשה דלה ענייה ואלמנה וברחה
- 143 מדמשק מהחובות שעליה ובאה לדור בצפת ונשאה <<לה>> אדם אחד ונתן לה חמשים כספים
- 144 ממטבע דמשק ולא עלה זיווגם יפה וגרשה בימים מעטים קיבל ממנה ר' משה בכתובה
- 145 ובגט ששה ושלושים כספים וחבל בגד האלמנה עד שקיבל הששה ושלושים נשאר בידה
- 146 ארבעה עשר כספים למוקדם ולמאוחר¹²³ הן אלה קצות דרכיו וכאלה רבים ועם כל זה לעולם

בכירור שיש לקרוא שמו 'פרנילה', ומסתבר שהשיבוש מצוי דווקא באיגרת של שנת רס"ד, שנשתמרה בהעתקה מאוחרת מן המאה השמונה-עשרה, ובמקום פתילה כפי שבאיגרתנו, נכתב: 'פרנילה', כלומר, האות ת המקורית הוחלפה באותיות: ר ו־ג, שאכן בצמידותן הן נראות כאות ת.

¹²³ 'מוקדם' ו'מאוחר' הם כינויים למתנות המהוות את תוספת הכתובה. על משמעותם של מונחים

- 147 לא הכנסתי עצמי בשום דבר מענייניו מלבד שיש לו תלמיד אחד לר' משה הנז'
- 148 מכפר יאסיף והוא דר בעין אל זיתון¹²⁴ ולמד עליו הלכות שחיטה וכששמעתי מדמשק
- 149 מכ"ר יוסף סרקוסי¹²⁵ ומר' שמואל בהלול¹²⁶ ומזולתם על אודות השוחט הנזכר שיצאו עליו
- 150 דבות רבות ועמד החכם <ר' יוסף סרכוסי¹²⁷ זלח"ע>¹²⁸ והסכים עליו שלא יהא שוחט ובודק ומוכר לעצמו כי הבהמות
- 151 שלו וממנו יתד וממנו פינה כאלו בידו עדות נאמנה לטבוח ולבדוק ולמכור עד שמחמת
- 152 זה כל אנשי עין אל זיתון ואנשי ביריא¹²⁹ וצפת מרננים עליו ומדברים אחריו שלא יצא
- 153 מבהמותיו כי אם מעט טרפות וכשראה החכם ר' יוסף סרכוסי הנזכר עניינו גזר
- 154 שלא יאכל שום אדם משחיטתו עד שיעמידו עליו איש נאמן על השחיטה ועל הבדיקה
- 155 אע"פ שעם היות עד אחד נאמן באסורים זה נחשד מכמה דברים מוסף על היות
- 156 שמגיע לו נזק בעת שתעלה הבהמה טרפה שאינו מוכר אותה בחצי דמי הכשרה
- 157 אחר שנפטר החכם ר' יוסף סרכוסי זל"ח¹³⁰ החזירו ר' משה להיותו נאמן על עצמו מבלי
- 158 שיעמיד אחר עמו וכשראיתי שהדברים מגיע מהם נזק גדול לנפשות ישראל כי כל

- אלו בהקשר זה, ראה: מ"ע פרידמן, 'חלוקת תוספת הכתובה ל"מוקדם" ו"מאוחר" בתעודות הגניזה', דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ג, ירושלים תשל"ז, עמ' 377-387.
- 124 עדויות נוספות על יישוב יהודי במקומות אלו, ראה: דוד, עלייה והתיישבות, עמ' 29-30.
- 125 מוצאו מספרד (מן העיר סאראגוסה). נמנה עם חכמי צפת בעשור האחרון של המאה החמש-עשרה ובעשור הראשון של המאה השש-עשרה. נפטר בחודש סיוון, שנת רס"ז (1507), עליו ראה: בניהו, תעודה, עמ' 114; הנ"ל, ר' יוסף גארסון, עמ' צח-צט; קסב-קסד; דוד, עלייה והתיישבות, עמ' 176.
- 126 במסמך גניזה אחר, מצינו שהלה יצא בשליחות קהילת צפת למצרים, ושם בעת שליחותו נפטר, ראה: א' דוד, 'תעודות חדשות מן הגניזה לתולדות הקשרים בין יהודי ארץ-ישראל ויהודי מצרים במאות הט"ו-י"ז', קתדרה, 59 (תשנ"א), עמ' 44-45.
- 127 הוא ר' יוסף סרקוסי הנ"ל.
- 128 = זכרו לחיי עד.
- 129 עדויות נוספות על יישוב יהודי במקום זה, ראה: דוד, עלייה והתיישבות, עמ' 30.
- 130 = זכרו לחיים.

- 159 שלשה עיירות אוכלים משחיטתו אמרתי לר' משה שאין ראוי שזה יהיה נאמן לעצמו כי
- 160 בסבת זה יש ריגון על כבודך ועליו כי כל נתח טוב וכל ירך וכתף קורא אותו על שמך
- 161 ואם לא תעמיד עליו נאמן יהיה ריגון וחילול על התורה וכל שכן שקדם לזה תקנה
- 162 מרבי יוסף סרכוסי <שאסר לאכול> מבשר שהוא מוכר עד שיעמידו עליו בודק נאמן ואיך נהרוס
- 163 מה שבנה החכם הנפטר זלח"ע¹³¹ ולא רצה ר' משה לתקן והלכתי לעין אל זיתון וחקרתי
- 164 על הענין ושלח ר' משה הסכמה בכח כל מי שיש יודע לשוחט הנזכר שום קלקול או
- 165 בלבול מענייני השחיטה והבדיקה ויגיד לי וכאלה רבות יכלה הזמן והם לא יכלו ומפני
- 166 שאני נחפז ללכת לדמשק לא ספרתי אחת מני אלף ואם יישר <זה> בעיני מור¹³² הנה מה
- 167 טוב אבל חלילה וחס ומצד קנאתו ממני <<מנע>> <מנעני> מדברי תורה אני זולתי ועכשיו אם טוב
- 168 בעיני אדוני שיבטלני מדברי תורה אני זולתי עלי לקבל גזרתך ואין להאריך כי אם בשלומך
- 169 שיגדל לעד ואל יחדל כחפצך וחפץ הנרצע לאהבתך ומתפלל תמיד בעד שלותך
- 170 ומצפה לתשובתך ישמעאל ב"ר [.]¹³³ זלה"ה
- 171 תם

131 = זכרו לחיי עד.

132 כך בכתב-היד, ונראה שאלו ראשי תיבות: מו"ר — מורנו ורבנו.

133 נכתבה רק אות אחת משם האב, ואי-אפשר לפענחה. מהדירי האיגרת פֿענחו בהיסוס את שם האב: יהודה. ולמדן ציינה כך בעקבותיהם, ראה במאמרה (לעיל, הערה 91), עמ' 77.

ד

איגרת ששלחה אישה ירושלמית אל אחיקה במצרים
(סוף המאה החמש-עשרה או ראשית המאה השש-עשרה)

באיגרת שנקטמה בצדה האחד,¹³⁴ פונה אישה פלונית מירושלים לאחיקה 'הרון ידיע אלעודי' היושב במצרים, בעניינים אישיים ומשפחתיים, שלא כולם ברורים, בשל פגימותה של האיגרת. האישה, שכנראה לא הורגלה לכתוב,¹³⁵ הכתיבה את תוכנה של האיגרת לאחד מאנשי הקהילה בירושלים, ר' יום טוב בכ"ר יוסף ן' עמנואל'.¹³⁶ (ע"ב, שורה 37).

האיגרת המאופיינת במנה גרושה של רכילות זולה, פותחת בדו-שיח בעל אופי קנטרני, שהיה לה עם אשת הנמען — אחיקה, היושבת בירושלים, כאשר אותה רעיה השמיעה דברי בלע נגדו (ע"א, שורה 5–11). גם בהמשך היא מגלה חוסר סימפאתיה לגיסתה, ומספרת לאחיקה מעניינין של מריבות נוספות ביניהן (ע"א, שורה 26–27; ע"ב, שורה 16–17, 19–23). זו הסיבה, שהיא רואה טעם לעודד את אחיקה לבחור לו בת זוג אחרת: 'ועצתי עליך שאם תקח אלמנה תהיה קטנה בשנים ואם בתןולה יותר טוב'¹³⁷ (ע"א, שורה 21–22). עוד היא מבקשת מאחיקה שלא לגלות דבר ממה שסיפרה לו: 'לא תערב שום איש ואשה מירושלים' (ע"ב, שורה 24).

השולחת מזכירה פעמיים את 'הנגיד' (ע"א, שורה 20, 32). אולם בשל פגימותה של האיגרת לא ברור העניין. נראה עם זאת, שהיא מרמזת על רצונה לקבל 'כתב' ('כתאב') מן הנגיד,¹³⁸ שטיבו אינו ברור.

מסתבר שהשולחת עסקה בירושלים בפעילות מסחרית (ע"א, שורה 14–19, 46–47; ע"ב, שורה 1–14) כסוכנת של אחיקה הנמען (ע"א, שורה 14). היא מפרטת

134 קמבריג' TS 16.260

135 מסגנון הדברים שיצאו מפיה, ניכר בו שהיא הייתה אישה פשוטה ונרגנת, שלא בחלה בשימוש בביטויים וולגאריים.

136 וזה פשר הדברים בסיומה של האיגרת: 'כותב בארבעה ימים [לחדש] טבת יום טוב בכ"ר יוסף ן' עמנואל'. הלה היה בנו של הדיין ר' יוסף בכ"ר גדליה ן' עמנואל זה"ה ספרדי. שפעל בקהילה הירושלמית בשנות השישים של המאה החמש-עשרה, ראה: י' הקר, 'עליית יהודי ספרד לארץ-ישראל וזיקתם אליה בין קנ"א (1391) לרנ"ב (1492)', שלם, א (תשל"ד), עמ' 149–156. חתימתו כעד נשתמרה בשני מסמכים, בשנים: רמ"ג (1483) ורס"ג (1503), ראה: ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 69; 77–78. על-פי השימוש בביטויים בערבית, דומה ששולחת האיגרת הרצתה דבריה לכותב בשפה זו, והוא, כנראה, תרגם לעברית, חוץ מביטויים מסוימים (כפי שנראה להלן).

137 היא מתכוונת קרוב לוודאי לנישואי ביגאמיה, שלא נאסרו על יהודים במזרח, ראה: מ"ע פרידמן, ריבוי נשים בישראל, ירושלים תשמ"ו.

138 לא ברור אימתי נשלחה האיגרת, על כן גם לא נוכל להכריע אם היא מתכוונת לנתן (יהונתן) שולאל (1484–1502), או שמא ליורשו ר' יצחק שולאל (1502–1517).

כמה מוצרים שבהם היא התעסקה: 'לחם, שעורים וזיתים ולימון', '[ח]טים' (ע"א, שורה 43–44; שוליים, שורה 1) וכן ב'ספרים' (ע"א, שורה 40; ע"ב, שורה 5), ואולי גם בכותנה (ע"א, שורה 12).

בחלקה האחרון של האיגרת מגוללת האישה את הקשיים הכלכליים שאליהם היא נקלעה (ע"ב, שורה 7 ואילך), ובעניין זה היא מציינת: 'ואין לי ממה שאפרע ומי יתן שאספיק למזונותי' (ע"ב, שורה 7), ואף הוכנסה ל'בית הסוהר' (ע"ב, שורה 12–13). פונה היא אפוא לאחיה שיתלצה מאותם קשיים: 'ואני [מברכת] אותך בשם אלהי ישראל שהושיעני... מן הצרה שהייתי בה שתצילני ותושיעני מזה הרשע' (ע"ב, שורה 14–15).

	ע"א
	1
בה"י ¹³⁹	
[ברכות ר]ככות מאת שוכן ערבות יאתיו ויחולו על ראש האהוב היד[יד]	2
החבר [...] האח הנחמד	
[...] לראות פניך בשלום בירושלם ע"ה תוב"ב ויודע לכבודך [ש]הגיע	3
[...]מיה ואל	
[...]עקב הכל הגיע לידו ולידינו והיא לפעמים תודה בחפצים [...]תכ]פור בכל	4
[...] שאין לך בבית דבר ואני אומרת לה וכי אחי מכזב והיא א[ומרת] לי כן	5
מכזב	
[.....]ה אילו בטוב שתאמרי כך על בעליך תעלה היא למי שהוא גדול ממך	6
לסבותיך	
[...] אני] אומרת לה למה אמרת שתלכי לבעליך ועתה אינך רוצה לילך והיא	7
משיבה לי הייתי	
[...] אציל ממנו אל נפקה ¹⁴⁰ ואינה מדברת לך דברים טובים אלא עד שתפול	8
ב[ידיה] וברשתה	
[...]וכונת קרוביה ואיני יכולה להציל ממנה התורה ואיני יכולה לקבול עליה	9
כי אין לי מה	
[...] בכל מועד תתחנה ¹⁴¹ יותר ממי שבעלה במדינה ויודע לך בודאי שאינה	10
הרה ואינה אומרת	
[דברים טובים] אלא עד שתצוד אותך ויודע לכבודך שחג'ת ¹⁴² אל עבד [...] הגיע לידינו והכל הגיע לידינו	11

139 = בעזר השם יתברך.

140 בערבית; = דמי מזונות.

141 תתיפה, מלשון: חן.

142 בערבית: חג'ה = מסמך.

- 12 [...]מרתִי למוסִי' ואמר לי של[א...] לא [א]רבעה [.....] ולא עשרים מיזאן¹⁴³
ועל מה
- 13 [...]שומעת שאני רוצה לילך למצ[ר]ים באה [...] לג' ימים [...]ה ארד מצרימה
ואפי' שאצא מירושלם
- 14 [...] ועל מה שאמרת שאמכור איני יכולה למכור לעולם אינו מספיק מה
שהפסדתי כמו
- 15 [...] מאות פרחים וזה אין בו כלל מקח וממכר ולא יעלה על דעתך זה הדבר
כלל
- 16 [...]ירושלם מעולם לא אמכור אותו ומספיק מה שהפסדתי בחסוך תכתוב לי
מי
- 17 [...] <<אלא>> אלו הדברים יהיה ארור מי שיעשה זה הדבר מהו אל דואה
ששלחת שתשלח¹⁴⁴
- 18 [...]ת מהו וכי יש לך אלא דואתינ¹⁴⁵ האחת הלכה עמך בקטיה¹⁴⁶ והאחרת
שלחתי <<לכי>> לך
- 19 [...] ויודע לך שהמרשין¹⁴⁷ בבית הכהן ואמרה שמש¹⁴⁸ שלא הגיע לה דבר
ושכזבה בנת
- 20 [...] אמרה ליעקב שיכתוב לה כתאב בחרם ולא רצה אם תוכל לכתוב לה
כתאב מן אל נגיד י"ל¹⁴⁹
- 21 [...] אשת מכארם קבלה עלי בדמי המשנכון¹⁵⁰ אל ריש תלכי תצילי זה כמו
שנתת ועצתי עליך
- 22 שאם תקח אלמנה תהיה קטנה בשנים ואם בתנולה י'ותר טוב שכך הוא רצון
אמך ת"מ¹⁵¹ ותתיעץ עם
- 143 מידת משקל לכותנה, ראה: S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962, p. 128
- 144 דואה = קסת, דיותה; שמא התכוון הכותב למחוק את הפועל הראשון: 'ששלחת', אך אין סימן מחיקה. והוסיף 'שתשלח'.
- 145 = שתי קסתות, דיותות.
- 146 עיירה בחצי-האי סיני, במישור חוף הים התיכון, בין אלעריש לרומאני, על אס-הדרך הראשית בין מצרים לארץ-ישראל. על ידיעות ששרדו והנוגעות ליהודים היושבים או מגיעים לעיר זו לרגל מסחרם, ראה: א' דוד, 'יישובי היהודים במאות ה-16-ה-18', בתוך: תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית (1517-1914) (ערך: י"מ לנדאו), ירושלים תשמ"ח, עמ' 24; 26.
- 147 המשמעות אינה ברורה.
- 148 = שם אישה.
- 149 = יחיה לעד.
- 150 נראה שכך צריך לפענח. לפני האות למ"ד ישנו שריד של אות אל"ף.
- 151 = תנחח [על] משכבה.

- 23 [...] וכל העולם מקללים שונאך¹⁵² בעבור ששלחת אחר אשתך ואומרים מה ראה ממנה טובה
- 24 [אחר] ששלח אחריה ואם תעשה את הדבר הזה [יר]צה האלהים את מעשיך ויהיה בעזרך ומה שאמרתי
- 25 [...] א נקש פי חג'אר¹⁵³ שהייתי אומרת לך תביא החפצים מעט מעט ולא רצית שהיית אומר <<ת>> לי כונתך
- 26 [...] ת כל מה שבביתי ולפזר אותו הננה אשתך מפזרת בהם מעט מעט כי נתחברה עם ג'והרא¹⁵⁴
- 27 [.....] לאלה להראות אלו החברות הכשפניות שלה ומיום ש[ש]לח[ת] תעתב פיהא ופי אוכתהא¹⁵⁵
- 28 [...] בבלסין עלי יצילוהו עלי¹⁵⁶ ג'והרא ושרה אל דלאלה ומקללים ומתק[ו]ט[ו]טים בכל עת ובכל שעה ואני
- 29 [...] הצרה איני יכולה לת[נ]אר[ך] איך באו מקצה¹⁵⁷ אלא שתכתוב לה כתב לפני[ו]ס דברים טובים בל[י]ן שום דבר
- 30 [...] והציל[ך] החפצים שלך מעט מעט ותאמר לה אין לי טובה ממך וגם <<בה>>
- 31 [.....] כתבתי [.....] דברי[ם] <<פ>> טובים שיציל לך החפצים מעט מעט כי הוא <<העיקור>> העיקר
- 32 [.....] שהוא מהבית ותתן החפצים שלך וכתב הנגיד
- 33 [.....] ק בדברים טובים ואם לא תרצה לתת לי
- 34 [החפצים] בכתב שלך אז יראה [.....] להכריח אותה שתתן החפצים ותכתוב לי
- 35 כל החפצים שבבית מגדולם ועד קטנם [...] למי [שתר]צה שיהיו החפצים [...]
- 36 או אני ביד חילופי¹⁵⁸ ולא תשלח הכתבים [...] ש[א]דע מה לעשות ותמהר באלו הד[ב]רים
- 37 קודם שיביא אל זוחר ויצא קול שאתה רוצה לישא אשה ולא תוכל להוציא מידה שו[ן]ם דבר

152 לשון סגי נהור = אותך.

153 בערבית; = חקוק בסלע.

154 = שם אישה.

155 בערבית; = גוערת בה ובאחותה.

156 נראה שכך יש לפענח את ארבע התיבות האחרונות.

157 נראה שכך יש לפענח תיבות אלו.

158 תיבה מסופקת.

- 38 ותזהר שלא תוציא קול נשואין עד שתציל חפצריך והאשה שהיתה מוכרת אל חשישה¹⁵⁹ [...]
- 39 אנת פיהא¹⁶⁰ ועל מה שאמרת שלא אפרט באל לב תהיה לבך בטוח שאפי' <<מסמ>> [...]
- 40 לא אפרט פיה¹⁶¹ והנחתי אל ספרים פי אל רפיף פי אל עלייא¹⁶² ונזהרתי בהם אן אל זיל[...]
- 41 להוציא אותה בשום פנים אתה תכתוב לה דברים מתוקים עד שתצא מן הבית וע[...]
- 42 מצד אל תקי פיהא פיהא¹⁶³ אלא הש[נכיל] לדבר ואל קלאדה¹⁶⁴ הלכה בדמשק מאי זה [...]
- 43 יוצאת מאצלי יצאו ממנה שלשה ע[נשר] פרחי לחם שעורים וזיתים ולימון ולא ש[...]
- 44 ח[טים] מהם פרח לתיקון הפתחים ומיום שיצא[ננו] לא אכלנו] בשר ששה שבתות מ[...]
- 45 בשר <בקר> ובחרם יהיה מי שמכזב לך ואני תחבה¹⁶⁵ על [...] נון ואיני אוכלת אותו ו[...]
- 46 נכנס בביתי שהוא מן אל שהואת¹⁶⁶ ומכרתי אל מגרבי שקנינו ארבעה פרחים מכ[רתי] [...]
- 47 פרחים אל מלחאם קנינו שלשה כספים האמה מכרתי אותו בשני כספים בדין ישראל ה[...]

(שוליים ימניים):

- 1 [...] חטה אלא מה [...] לא שעורים ולא
- 2 [...] יתן לך השם

159 בערבית; = עשבים.

160 בערבית; = אתה בה.

161 בערבית; = איני מזלזלת בו.

162 בערבית; = עליית גג.

163 חקי — אולי שם פרטי, ונזכר עוד להלן, ע"ב, שורה 4; 12. פיהא — תיבה זו נכפלה (אולי לשם הדגשת־יתר).

164 = שם אישה.

165 בערבית; = אוהבת אותו.

166 בערבית; = התאוות.

ע"ב

- 1 ברכתו ואני אכלתי ושתיתי [...] נכנסתי בהם למרחץ ותשתדל בעניין שתפרע אותה ו[...]
- 2 שאמכור [...] ואני בעודי בחיים לא אמכור לך חפץ ולמען <השם ית'> תשתדל לפרוע אותה [...]
- 3 לצדקה [...] לך [...]פשי¹⁶⁷ וכי יש <<לך>> לי דבר שתסמוך עליו וכי אמכור[...]
- 4 שאשב עליו[...] בית הסוהר לא אמכור אותו והלכו ואמרו לתקי¹⁶⁸ שאני רוצה[...]
- 5 וספרים [...] שאמכור החפצים <<והם>> והספרים ואפרע לו אמרת אלו [...] וחליתי פנינו שימ[תי]ן עד שנה בשלשה פרחים ולא רצה ואפי' שיעמוד עשר [שנים ...]
- 7 לפרוע [מ]מנו דבר ואין לי ממה שאפרע ומי יתן שאספיק למזונותי ויודע לך [...]
- 8 כליפה לוקח לא מגאת ולא מרונדך¹⁶⁹ וכל מה ששלחת עם בן גנאים הגיע ולמה [...]
- 9 כמה אנתן] לו שכירותו הנה לקח שלשים כספים ואמר שלקחת ממנו עשרה בהלוואה [...]
- 10 ובאו <<ר>> לעשרה¹⁷⁰ משקלות ואמרתי לו אחי אינו לוקח בהלוואה ונתקוטטתי עמו ויש [...]
- 11 שמונה ימים ולא [ר]צה ליתן אותם עד שפרעתי שלשים כספים והביא עשרים המשקל [...]
- 12 עד שתכתוב לי מה אעשה [...] אל תקי קודם שתלך שכרה ואחר שהלכה [שמה ...]
- 13 אותי בבית הסוהר ולא רצ[תה] [...] שימ[כור] [...] עד שיבוא בן ריבה וא[מרה] [...] המעות שיכריח אותי למכור מהחפצים ואני [מברכת] אותך בשם אלהי ישראל שהושניעני [...]
- 15 מן הצרה שהייתי בה שתצילני ותושיעני מזה הרשע ותחשוב שאני אכלתי ו[...]
- 16 פורע עלי צדקה עליך ומספיק הצער שאני בו מצד אשתך וחברותיה [...]
- 17 ומתקוטטות עמי בכל יום על לא חמס בכפי ומספיק מיעוט בריאותי ומ[...]

167 נראה שכך יש לפענח תיבה זו.

168 ראה לעיל, ע"א, שורה 42.

169 המשמעות אינה ברורה.

170 למ"ד השימוש בתיבה זו מסופקת.

- 18 הכאותך על מוחי השם ית' ימחול לך אל סטל¹⁷¹ יש לו בבור כמו ארבע [...]
- 19 ואמרנו לאשתך שתתן לנו אל כטאטיף¹⁷² על משכון כדי שנעלה אל סטל
מ[ן]הבור? ולא]
- 20 רצתה ובעבור שהייתי רוצה להשכיר הבית לישמעאל אחד <<טוב>> שיתן לי
שכיר[ותו]...כל]
- 21 חדש עשתה עצמה חולה והרה כדי שלא תוכל לדבר לה ולהוציא אותה מן
הבית והיא
- 22 תתחפף ותתנקט ותתלבס¹⁷³ כמו שהיית אצל[ה] בכאן ויותר אומרים לה בני
אדם זה אסור
- 23 שלא בפני בעליך ומשני[ן]בה להם מה שנמשיכה ל[נו] אני עושה לי וללכי תזהר
שלא תעתבר¹⁷⁴
- 24 ולא תערב שום איש ואשה מירושלם אלא הסתר הדברים בלבך עד זמנם וכמו
[כן]
- 25 לשלוח הכתבים לי לידי ואם לא אוכל להציל ממנה החפצים אכתוב לך
שתוציא מאי[...]
- 26 להציל החפצים ומרוב שאני ערומה לא עשיתי לי איזאר¹⁷⁵ אלא משמונה
אמות מלח[א] <א[ם]>¹⁷⁶
- 27 מכרתי בשני כספים האמה צד פתח החיצוני נפל ואני בצער גדול שאיני יכולה
לתקן]
- 28 אותו אמרת לר' יעקב [נר'ו] שלא יתן פרח אל נפקה¹⁷⁷ עד שתצא מן הבית
אמר לה ול[...]
- 29 ונתן לה הפרח בלי יד[יעת]י ואיני אלא <<ביני>> ובין בני אדם <<רחמנים>>
אכזרים שאינן]
- 30 מא[מ]י[נ]ים לי שאין לי דב[ר] א[לא] אומרים לי יש לך ואחיך אמר ובחרם מי
שבקרבו
- 31 דבר בטל אלא פחות ממה שאני בו והשם ית' ישמרך וימחול לך ואני מוחלת
[לך]
- 32 ואני יודעת שאין עמך דבר אלא אפי' הכי תשתדל בד[ב]ר[...]. טוב הנזכר אצלי

171 בערבית; = דלי.

172 בערבית; = אנקול, וו.

173 בערבית; = מסירה את שער גופה, מתאפרת ומתגוננת.

174 כך בכתב-היד, ומשמעה בערבית: תחשיב וכיו"ב. ושם צ"ל: תתעבר.

175 בערבית; = שמלה.

176 סוג של אריג. נזכר גם לעיל, ע"א, שורה 47.

177 בערבית; = דמי מזונות, ונזכר לעיל, ע"א, שורה 8.

- 33 כשנה פעמים ובזכות זה השם ית' י[ש]מרך [וי]שלח ברכתו במעשה ידיך
כנפשך
- 34 וכנפש אחיך מלב דורש שלומך כותב [...] אל גנדי¹⁷⁸ אמר לי שאתה [רוצה]
35 לבוא ושנתקוטטת אתה והגוי אינו [...]ה שעבר עליך ותאמר שה[יית]
36 ב[.] מה תבוא תעשה ותעמוד עד שניתן[...] השם ית' לך ברכתו ותבוא בשלום
37 [בדבך] האל ית' כותב בארבעה ימים [לחדש] טבת יום טוב בכ"ר יוסף ן'
עמנואל

(בשולי העמוד):

[...מע]לם¹⁷⁹ הרון ידיע אלעודי י"ל¹⁸⁰

תוספת בשעת ההגהה

להערה 89: נראה שאפשר לזהות את 'כ"ר משה דיין' עם 'ר' משה הלוי הדיין מתושבי צפת', שלמענו הועתק ספר הקנה, כ"י ספריית הבודליאנה, באוקספורד Opp. 548 (נויבאואר 1540). 'יצחק ן' שושן' העתיק את כתב-היד בצפת, בתאריך לא ידוע.

178 בערבית; = החייל.

179 בערבית; = מורה. אך בתקופה זו גם כינוי לאדם בעל מעמד מכובד בחברה היהודית.

180 = יחיה לעד.